ԱՌՁԵՌՆ
ԲԺՇԿԱՐԱՆ

Ի պէտս գիւղականաց

կամ

Բժշկական խրատք

վասն

Արքունի գիւղականաց։

4143

Ի լոյս ածեալ յանդր Կովկասեան միաբանութենէ ագարակային տնտեսութեան։

Թարգմանութիւն նոյն միաբանութեան ներգործական անդամոյ Յ. Արզանեանց։

Տփխիս։
Ի Տպարանի Յ. և Դ. Արզանեանց։
1843

СЕЛЬСКІЙ
ДОМАШНІЙ ЛЕЧЕБНИКЪ

или

ВРАЧЕБНЫЯ НАСТАВЛЕНІЯ ДЛЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХЪ КРЕСТЬЯНЪ

Переводъ съ Русскаго

Изданіе Закавказскаго Общества поощренія сельской и мануфактурной промышленности и торговли.

Тифлисъ.

В Типографіи
Я. и Д. Арзановыхъ.
1843

1687 – ԱՀ

61
Ա- 71

Հրամանաւ Մեծաւորաց։

29197-63

Աա-1996

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ:

Զանազան հիւանդութիւնք և երկար ըմպելոյ:

Դիպուածք: Ընդհանուր նշանք:

Ա: Գլխացաւն համարեա թէ երբեք ոչ պատահիլ ինքն յինքենէ. այլ ըստ մեծի մասին յառաջանայ 'ի գրգռութենէ 'ի ծանրութենէ ստամոքսի և յայլ բազում հիւանդութեանց:

Եթէ թեթև իցէ գլխացաւութիւնն՝ պէտք է ծալեալ յատակ կտաւով անդադար թրջել գլուխն ջրախառն քացախով, կամ կապել գլխոյն կծուիծ անուն վայրի բողկ և դնել ծոծրակի (շըլինքի) կամ սրունից (ոտից 'ի խուփարներ) վերայ ջարդեալ կծու սոխ. կամ, եթէ կարելի իցէ գտանել՝ քերեալ մանանեխ. (*) այսինքն՝ խառնել շաղախեալ խմորով և քացախով:

'Ի դիպուածս գլխացաւութեան եթէ կալուած որովայնի և իցէ (ղապզ)

(*) Մանանեխ [illegible]

12004

հարկաւոր է ըմպել աղէտալ վարնգոյ· այսինքն՝ խխլայի ջուր, կամ կվաս (*) աղիւ հանդերձեալ մի կամ երկու հասարակ սկահիւ կամ որ աւելի օգտաւէտ է՝ ըմպելն, եթէ կարելի իցէ գտանելն, սեղանոյ գրգալիւ մի խառն ընդ գաղջ ջրոյ անգղիական դառն աղ կամ իւղ կնձթան, այսինքն՝ գենադերչակլի: Բայց եթէ 'ի միասին ընդ գլխացաւութեան իցէ և հարբուղխ, կամ թեթև հազ, թուլութիւն բոլոր մարմնոյ, չորութիւն և անհարթութիւն կաշւոյ, մայգաքեսի դէպս, բաց 'ի վերոյ յիշեալ նպաստիցն, հարկաւոր է ըմպել մորի (մարտղենէ) կամ տիլիայ ծառոյ ծաղկանց թէյ· այսինքն՝ չայ: (**)

[illegible] նոր է՝ ջուր կամ [illegible] խառնելն. հարկաւոր չէ:

(*) Կվասն է ըմպելի [illegible] պատրաստեալ 'ի գարւոյ և [illegible] ջրոյ, որ [illegible] 'ի գործ ածեն Ռուսաց [illegible] 'ի գործ ածէ ջուրն [illegible]:

(**) Տիլեայ [illegible]

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Библиотека
ՀՍՍՌ–Арм. ССР
им. А. Мясникяна
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

Իսկ եթէ ուր մորին կամ տիկնայ ծառոյ ծաղիկքն անկարելի իցէ գտանելն՝ երիցկի (բամաշկի) թէյ. այսինքն՝ չայ (*)։ Նաց յայտմանէ պէտք է մնալ բաւական ջերմ տանն, և ՚ի գիշերայն պահու ծածանել զմարմինն քացախոյ հետ հաւասարաչափ խառնեալ օղեաւ, այսինքն՝ արաղով ։

Եթէ գլխացաւութիւնն յառաջացեալ իցէ յայլ որպիսի և իցէ հիւանդութեանց՝ անդամի ՚ի միասին ընդ հիւանդութեանցն. զորոց խօսեսցուք առորև ։

(*) [illegible]

Յ

Ի՛ Լեռնագաւառ- 'Ի գիւղաւանս աշխարհագրութեան
լեռանն չափ բար- հասարակօրէն պէտք է պահպանել
ձրութեան աչաց մեծ յառաջկութիւն, յաճախ լուանալ
վառաջանայ զաչսն ջերմ կաթնախառն ջրով. յառաջ
յաչաց մէջ մը- մատամենք և յառաջ անձեռոյօք. չխմա-
ուեալ փոշեաց, 'ի ծխալից սենեկի և զգուշանալ 'ի
աւազոյ և այլն. լուսոյ և 'ի հակառակ հողմոյ:
'Ի ցրտաւու-
թենէ հակա- 'Ի գիւղաւանս թէև աշխարհա-
կայ հողմոյ, և թեւան, բայց 'ի ջերմ կաթնախառն ջրոյ՝
վայլ մարդոյ կարելի է դնել յետ կոյս ականջաց
մարմնոյ մէջ կծուէն անուն վայրի բողկ. բայց եթէ
եղեալ հիւանդ 'ի խնամատարութենէ ասուի ցաւն և
գոլթեանցուր- կարմրութիւնն աչաց ամենևին ոչ պա-
կասեն են խայլն կասիչին՝ հարկաւոր է 'ի մերձաղիր մա-
ոսկրացաւն և ոռւնս աչաց, կամ 'ի յետ կոյս ական-
ջին. իսկ մաս- ջոցն դնել զտզրուկս (ծուբբէլայ).
նաւոր պատ- ճառահասոյցն՝ 'ի 5 էն մինչև 10 հատ
ձաւք ախտից իւրաքանչիւր ականջաց. և մանկահա-
աչաց ենանա և ս սիցն՝ յ2 էն մինչև 5 հատ. և 'ի գործ
անպայման ածել լթթուուտ. զորօրինակ ալիւրա-
պարապուեն խարու և աղեալ փարնգի ջուր. այս-
յլիւծերցանու- լինքն՝ խնյարիւ: Իսկ եթէ ոլորմալն ե
թիւնս և 'ի կապ իցէ՝ ըմպել դեղալ մի անդղիա-
գրութիւնս, կամ աղ խառն ընդ գաղջ ջրոյ և ցոր-
ժանաւանդ 'ի չափ կարելին է հետևիլ սակաւակեր
գիշերային պա- լինիլ և հրաժարել 'ի գործածութենէ
հու. երկարա- օղւոյ. այսինքն՝ արաղի:
տև հայեցուածս
'ի վերայ լու-

սատառ իրաց· գործոյնակ. ա- ռեգական, լուս- նոյ, հրոյ և այլն և յանչափ գոր- ծածութեանց գինւոյ, օղեաց և այլն:

Եթէ աչացաւութիւնն որ սուսեր սաստկացեալ փոխադրեսցի և այլոց՝ հարկաւոր է առանց յետաձգելոյ յայտ- նել տեղական մեծաւորին և ժամանակաց բժշկին:

3

Գ.: Փոխադա- կան աչացաւու- յառաջանայ 'ի ցրտառութենէ և 'ի գործածու- թենէ սառն ըմպելեաց մա- նաւանդ յետ քրտնախոնջ գալոյն:

Թէև փողացաւք կամ որկո- րացաւի ժամանակին՝ պէտք է դնել 'ի որկորին մանրեալ օճառ (սապոն)· և ուղղել զորկորն ջերմ կաթամբ, կամ եթէ գոյ՝ քացախոյ և մեղու հետ խառնեալ գաղջ ջուրբ. (մի շիշ ջրոյն՝ բաւական են երկու դգալ քացախ և այդչափ ևս մեղր): Երբ 'ի միջոցին ընդ փողացաւի ջերմութիւն անձին ևս իցէ՝ հարկաւոր է եղջիւր կամ, որպէս ասեն աշխարհաբար, կոտոշ դը- նել ծոծրակին և յետ կոյս ականջացն: Իսկ եթէ եղջիւրն ևս չոգնի՝ կոչել պաշտպան մի բժշկի կամ վիրակահատ· այսինքն՝ դալաք և հրամայել տզրուկ դնել ծոծրակին այնքան, որքան հար- կաւորիցի մարդոյ հասակին և ցաւոյ սաստկութեանն հայելով. օրինակի աղա- գաւ· չափահասիցն 'ի 10 էն մինչև 20 հատ. և մանկահասիցն յ2 էն մին- չև ց4. վասն զի որչափ փոքր իցէ

հասակ երեխային՝ այնչափ փոքր հարկաւորին նմա ողողուկք. և ամենայն կերպիւ ջանալի է զի ողողուկքն գիցին 'ի մերձաւորս մասունս որկորին (պողակին) կամ ծոծրակին (շըլինքին)։ Այդ միջոցումն մեծ օգուտ է ըմպել եռուցեալ գարեջուր (*) յաւելով որ իւրաքանչիւր մի շիշ գարեջրոյ վերայ՝ դրգալ մի շնչեօրակ (**) և երկու դրգալ մեղր խառն ընդ նոյնչափ քացախոյ։ Բայց եթէ 'ի սաստիկ ջերմութենէ մարմնոյ պատահիցին ուռոյց երեսոյ և որկորոյ, դժուարութիւն կլանելոյ և ծանրութիւն շնչառութեան. մինչև հիւանդին յիւրաքանչիւր անգամ շնչառութեանն սկսանիլ լայնել

(*) Գարեջուրն պատրաստի 'ի [illegible] գարւոյ կամ ածիկէ (СОЛОДЪ) և ջերմաշեշ ջրոյ, [illegible] այնչափ, մինչև որ [illegible] և [illegible] պատրաստեալ՝ [illegible] 'ի [illegible] ջրոյ։
(**) Շնչեօրակ կամ [illegible] [illegible] է [illegible] [illegible] [illegible] 'ի [illegible] նեայ, որ [illegible] է ընդդէմ բորբոքման [illegible] [illegible] [illegible] և յօդ[illegible]թեան, [illegible] [illegible] և [illegible] 'ի [illegible] Եւրոպայի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ([illegible])։

զուընդունման, խնդոյն հարկաւոր է կոչել բժիշկ մի. կամ եթէ բժիշկն ներկայ չիցէ՝ երախահատ մի, որ առանց յետաձգելոյ նպաստ մատուսցէ ախտակրին իւրն տուեալ խրատու զօրութեամբն:

Դ

Ս. Ձաւն կառաջման երբեմն ինքն ինքենէ. բայց բազում անգամ եւ յայլ ցաւոց եւ ի բորբոքմանէ սրտի.

Թուլէ հազի ժամանակին, առանց ջերմութեան եւ ցաւոյ սրտի՝ օգուտ է Թէյ. այսինքն՝ չայ ըմպել պատրաստեալ ի սերմանցն կտաւատի եւ յաւանձին արմատոյ սալատկալոյ կոբեն կոչեցելոյ. օծանել պղպրոն Ճարցաւոց ողով խողբ, եւ կամ, եթէ սիրտն ծանր իցէ եւ ցաւագնեալ՝ դնել ընդ բազկօքն ջարդեալ վայրի բողկ կամ մանանեխ: Նա եւ ըմպել վերոյ յիշեալ գարեջուրն խառն ընդ ջրն-քարակի քացախոյ եւ մեղու, որք սկսի պատրաստեալ լինին վերոյ յիշեալ չափովն: Եթէ ընդ վերոյ գրեալ նշանաց կալուած որովայնի եւս իցէ՝ (ղապկ) շնչահատ լինիցի, եթէ կարելի իցէ գտանել՝ ըմպել օշարանոյ

Դրգալաւ մի անգղիական գաւռն աղ (*) ընդ գաղջ ջրոյ կամ թէյ պատրաստել գրեխ (քօղնայ) 'ի ջերմ ջրոյ, 'ի ձիթոյ և 'ի հասարակ աղէ. սոցա չափն է շիշ մի գաղջ ջրոյ, երկու դրգալ ձէթ և քսուռն մի աղ, հետևելով պահպանել զհիւանդն 'ի ջերմ սենեկի ապահովեալ 'ի ցրտոյ, 'ի հակակայ հողմոյ, 'ի դժուարամարս կերակրոց և 'ի սառն ըմպելեաց. մանաւանդ յոգիաւոր տասցելոցն. որպիսիք են օղի, գինի և այլն: 'Ի սաստկութենէ կամ յերկարատևութենէ ախտիս բազում անգամ 'ի վեր երևին խիթք կամ կշտացաւութիւն. այսինքն՝ սան ճուսաստիկ ջերմութեամբ 'ի կուշտս, և կարճ և դժուար շնչառութեամբ. և յայդպիսի դէպս հարկաւոր է իսկոյն կոչել բժիշկ մի մօտակայ, կամ եթէ բժիշկ չիցէ՝ երակահատ մի արիւն առնելոյ կամ տզրուկ դնելոյ աղագաւ որչափ հարկաւորեսցի հիւանդի հասակին և ուժոյն հայելով:

(*) Անգղիական գաւռն աղ ըստ' Տաճկերէ-
նին. Ինկլիզինէ թույզու. է [illegible]
[illegible]

Ե. Որովայնացաւութիւնն յառաջանայ 'ի ցրտառութենէ որովայնին 'ի դժուարամարս կերակրոց կամ յարիւնախառն և յանարիւն որովայնալուծութենէ։

Եթէ որովայնացաւութիւնն թեթև իցէ՝ բաւական է սակաւիկ մի ընկողմանիլ որովայնիւն ջերմ փռան վերայ, կամ թէ յամառնոյին ժամանակի դնել 'ի վերայ որովայնի զկակղեցուցիչ սպեղանի (փափայ) յեռացեալ մանրեալ խոտոց, կամ կապել զկտորեալ ջերմ հաց. և 'ի ձմեռան՝ դնել ջերմ գարի կամ մոխիր և ըմպել թէյ. այսինքն՝ չայ 'ի ծաղկանցն տիլեայ ծառոյ և 'ի չորցեալ կտաւատից, կամ ըմպել զկաթն կտաւատի սերմանց (*)։ Ուտելեացն հիւանդի պարտ է լինել թեթև և սակաւաքանակ։

Եթէ ընդ ցաւոյս կալուած որովայնի ևս իցէ՝ ըմպել գդալս իբրև երկուս զիւղ կտաւատի. նաև գրեթէ պատրաստել նոյն ձիթոյն և գդալ մի աղի։ Իսկ եթէ աւելի քան զչափն լոյծ իցէ՝ ըմպել թէյ կամ չայ յերիցուկ խոտոյ կամ յանանխոյ (պիտնեց) առանձինն և կամ խառն 'ի միասին։

(*) Հաստատեալ է փորձով [illegible] օգտէ ըմպելոյ և [illegible] 'ի վերայ որովայնին՝ [illegible]։

Հասարակ ըմպելիքն հիւանդի պարտ է լինել եռացեալ գարեջուր, և փոխանակ վերոյիշեալ կանգնեցուցիչ սպեղանւոյ` դնել որովայնի վերայ կծուիձ անուն վայրի բողկն կամ մանանեխ։

Եթէ ՚ի ձեռն այսոցիկ դեղոց չլինիցի հնարաւոր ապաքինութեան ախտիս, այլ ևս քան զևս զօրացեալ տանջիցէ զհիւանդն․ կամ եթէ հիւանդն ունիցի սաստիկ ջերմութիւն մարմնոյ և ՚ի յաճախ որովայնալուծութենէ կամ յերկարատև կալուածոյ որովայնի զգայցէ այրումն ինչ ՚ի նստոյ տեղին և ապա յառաջանայցէ խառնակութիւն ստամոքսի և փսխումն սրտի հանդերձ թալկութեամբ մարմնոյ, ուշաթափութեամբ և սառնութեամբ ձեռացն և ոտից` իսկոյն հարկաւոր է կոչել բժիշկ ոք․ կամ ՚ի չլինել բժշկի` զերակահատ ոք զի արիւն հանիցէ․ տղրուկ դիցէ և ՚ի ծախել հարկին կրկնեսցէ զարիւնառութիւնն կամ եղջիւր և տղրուկ դնել։ Միով բանիւ վարեսցի յամենայնի համաձայն իւրն տուեալ խրատու։ ՚Ի միջոցի յայսմիկ ՚ի պահանջել հարկին` օգուտ է դնել ՚ի վերայ որովայնի զկանգնեցուցիչ սպեղանի յեփեալ մանրածոց չոր խոտոյ․ զոր փոյթ ընդ փոյթ փոխել․ նաև գրեխ պատրաստել եռ տուեալ գարեջրով կամ կտաւատիւ։ Որոյ փոխանակ տալ հիւանդին կաթն խաշխաշի կամ կնձթան (գենագերշակի) և կտաւատի։

6

Օ: Ոչնչացումն չա՛ր։ Ոչնչացումն յառաջանայ ՚ի ցրտառութենէ յերկարաժամեա նակեայ ողնա֊թեք լինելոյ և ՚ի բարձրացու֊ցանելոյ զծան֊րութիւն ինչ։

՚Ի թեթև աստիճանի ցաւոյս՝ բաւական է շփել զմէջն քամակին չուխայիւ թրջեալ զայն օղեաւ խառն ընդ ռձառի (արաղով սապոնի հետ խառն), դնել ՚ի վերայ ողին զջերմ կտորակս հացի, զկնուինս անուն վայ֊րի բողկն և կամ եթէ կարելի իցէ գտանելն՝ զմանանեխ քացախով։ Ա֊տելեացն պայծառ է լինել դիւրամարս. և ըմպելեացն խմտուաշամ՝ պատրաս֊տեալ ըստ խորատու տուեցելոյ ՚ի վեր անդր ՚ի համարն 3. այսինքն՝ գարե֊ջուր եփեալ ընդ շնչբողակի, քացա֊խոյ և մեղու։ Եթէ որովայնն լոյծ չիցէ, և կարելի իցէ գտանելն՝ ՚ի վար արկանել զկակղեցուցիչ անգղիական գառն աղն, որոյ դրգալ մի խառն ընդ գաղջ ջրոյ՝ բաւական է տալ ըմպել հիւանդին։ Եթէ ոչ անգղիական աղն անկարելի իցէ գտանել՝ թող ՚ի գործ ածիցեն նորա փոխանակ պաղեալ վարնգի. այսինքն՝ խիյարի ջուր և կամ աղիս համեմեալ կամ դրգալս իբրև երկուս պեւղ կնձիթանոյ սամն. գեոն֊գերչակ ևս։

՚Ի ծանրանալ ցաւոյս ՚ի յետին աստիճանս որում զուգընթաց է միշտ ջերմութիւնն մարմնոյ. և ՚ի չկարել հիւանդին յետ ծանր ինչ բաւականոյ

29/92-67

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ГСС Библиотека
ՀԱՍՌ Арм ССР
им. А. Мясникяна
ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

ուղղել զմիջին կամ արձակ շարժողու-
թիւն առնել՝ գնել, հայելով հասա-
կին, 'ի 6 էն մինչև ց12 եղ չիւրաքա-
ճակի միջոյն և կոչել բժիշկ մի. կամ,
յորժ պատահէր բժշկին՝ երակահատ մի
զի երակ հատանիցէ. և 'ի ստիպել
հարկաւորութեանն՝ կրկնեսցէ զա-
րիւնառութիւնն կամ տզրուկ դիցէ
և վարեսցի յամենայնի ըստ իւրն
աւանդեալ խրատու:

7

Է: Ջարդուած կամ Խախտուած:

Ջարդեալ կամ խախտեալ մասն մարմնոյ թրջել ստէպ ստէպ սառն ջրով կամ դնել սառոյց մինչև ցնուազել ցաւոյն: Եթէ չլինի սառն ջրով թրջելոյն՝ երևելի կարօտութիւն և ուռոյցք՝ կրկին յարատևել սառն ջրով թրջելն և սառոյց 'ի վերայ դնելն: Նա և ջարդեալ կամ խախտեալ տեղն շփել օղեաւ (արաղով) կիսով չափ խառն ընդ քացախոյ. պահպանել զհիւանդն յաստ և անդ շրջելոյ, տալ թեթև կերակուր և զգուշացուցանել յարբեցուցիչ ըմպելեաց:

Յառաւել վտանգաւոր դիպուածս՝ զորօրինակ եթէ ջարդեալ իցեն գլուխն, կուրծքն և այլն, բաց 'ի յիշեալ նշանացս, ածել 'ի գործ զերուցեալ

պարեջուրն չնչթորակաւ և քացախով. կամ, եթէ կարելի իցէ գտանել՝ զանգղիական դառն աղ և կոչել բժիշկ կամ երակահատ մի, զի երբեմն հարկաւոր հատանել երակ, տզրուկ դնել և տալ կալլ այսր յաւուր փա-րատիչ դեղորայս:

8

Ը. Խոց՝ կամ վէրք (եարէ).

Զ Ո՛չ այնչափ մեծ խոցոյն կամ վէրոյն, որք ըստ մեծի մասին յառա-ջանան 'ի սուսերամարտկութենէ կամ յանզգոյշ հարուածոյ անձին, խիստ լուանալ սառն ջրով և հեռեւիլ մա-ցուցանել զխոցոյ կամ վիրաց եզերսն և կապել կտաւով. այլ ոչ թէ, հա-սարակեալ սովորութեամբն պնդել դնա-լով՝ 'ի գործ ածել զօրպլիսի և իցէ փոշիս. զօրօրինակ. զքթախոտ (թամ-բաքու), զմոխիր և այլն:

Եթէ խոցքն մեծ իցեն և արիւնա-բեր երակքն ստորին ջարդեալ կամ խախտեալ և կամ ոսկերքն որպէս թէ փշրեալ՝ հարկաւոր է նախ քան զամե-նայնն արգելուլ զծանր կաթիլն արեան դնելով խոցոց վերայ զաբեթն ծառոյ (ճաւ) և պատուտելով խիստ զխոցն կտաւով մի. զկնի պատուտելոյն դնել կտաւոյ վերայ սառոյց,

ձիւն, կամ սառոյց. թրջել զկ-
տաւն սառն ջրով և ջանացիր լինել
զի ժամ մի յառաջ ՚ի վերայ հասա-
նիցէ բժիշկն վասն նպաստ մատուցա-
նելոյ աղագաւ.

՚Ի դիպուածս եթէ սրով վիրա-
ւորեալ մասն ինչ մարմնոյ բոլորովին
՚ի բաց հատեալ չիցէ, այլ մնացեալ իցէ
կախ՝ հարկաւոր է յետ զգուշութեամբ
լուանալոյն դնել, իւր տեղւոջ և
կապել որպէս ՚ի վերն ասացաք.

Եթէ վէրն անցեալ իցէ ընդ որո-
վայնն և աղիքն թափեալ՝ պէտք է նախ
լուանալ զաղիսն գաղջ ջրով. և ապա
պատատեալ կակուղ կտաւով՝ մնալ
զալստեան բժշկի օրինաւոր նպաստ
մատուցանելոյ աղագաւ:

9

Թ. Փոշտանկու-
թիւնն կամ աղէ-
թափութիւնն է
աճումն ուռուցիկ
ամորձեաց, կամ
պատառումն թա-
ղանթք փորո-

Փոշտանկացն կամ աղեթափութեան
հարկաւոր չէ բառնալ զծանրութիւնս
կամ զօտեմարտիլ, ոստնուլ և բար-
ձրաձայն աղաղակել: Պէտք է
պահպանել զանձն յաւելորդ և ՚ի
դժուարամարս կերակրոց և յարբե-
ցուցիչ ըմպելեաց և եթէ կարելի իցէ՝

ոտեաց և ազնիւքն շրջիլ միշտ երկրապատ (*)։
ու սակաւ սա-
կաւ վայելին. Բայց եթէ քորպխոփ և ինչ ան-
ջափահաս ան- զգուշութեանց վայելեալ ազնիւքն յետ
ժամուն 'ի պարկն ոչ դառնայցեն և յառաջանայցէ
ամ'որձեաց. և նախ յաղթ և ապա քորուխայնի ցաւ,
երեխայից՝ 'ի սրտնեղութիւն, փսխումն, թալկա-
պորտն։ թիւն մարմնոյ և այլն՝ հարկաւոր է
Հիւանդու- առանց յետաձգելոյ (**) կոչել բը-
թիւնս եթէ առ ժիշկ մի կամ, 'ի չլինել բժշկին,
ջափահասս է՝ զերակահատ մի, որոյ պարտաւորու-
յառաջանայ սո- թիւն է երակ հատանել և վարել
վորաբար 'ի ծամ ըստ իւրն տուեալ խրատու, Բայց
բուժիւն ինչ մինչև են եկեալ բժիշկն կամ երա-
բանակոյ,'ի ձի- կահատն՝ յընթացս իւրաքանչիւր եր-
արշաւ լինելոյ, կուց ժամուց պատրաստել պրել զա-
'ի գաստամարտ ըեջրով կամ կտաւատի յաւելով
ըռյ և այլն. իսկ իւրաքանչիւր գրեխին կէս շշաշափ
առ երեխայս՝ ջուր և դրդալ մի քացախ և տալ ըմ-
'ի սատրիկ լալոյ պել հիւանդին կաթն խաշխաշի կամ
և յերկարատև կորեկի սերմանց։ Եթէ վիճեալ դեղօ-
հաղ ելոյ. բէիւք ցաւն փոքր ինչ մեղմանայցէ՝
ըննի ի ակզբանն կարելի է ապա ընկողմանեցուցանել
որպէս թէ ու- զհիւանդն միջոյ վերայ վերարկուարժ
ռոյց մի բաւա-
կան մեծ, որ 'ի
սեղմելն ձեռ-ք (*) [illegible]
փոքր առ փոքր [illegible]
պակասի և ապա [illegible]
կրկին երևէ։ [illegible]
Փոշտանկու- (**) [illegible]
թիւնն կամ ա- [illegible]
զէթափու- [illegible]
թիւնն ինքն [illegible]
ըստ ինքեան [illegible] (Հեղ)։

վտանգաւոր չէ ոտիւք և փորձել ներս ձգել ջանալն մանաւանդ և զգուշութեամբ։

Թէ ուռույցքն ի ձեռօք սեղմելոյն կորիցեն և անհետայնացեն կամ եթէ այլ ինչ ցաւ ոչ երևիցի։ Նայց երբ ուռույցքն չկարեն կամ ինքն ըստ ինքեան և կամ ի ձեռօք սեղմելոյն պակասիլ յայդպիսի դէպս վտանգաւոր է. և պահանջէ զմատակարարութիւն բժշկի. այս տեսակ փոշտանկութիւնն կոչի ա ղ ա ֆ ի ք ա ֆ, կամ տաճկերէն Քէպպէ-ըի-ն։

10

Բաց 'ի վերոյ յիշեալ հիւանդութեանց՝ գոն և այնպիսի հիւանդութիւնք, որք ծաւալին և տարածանին յայլս. և այսպիսիքն կոչին կամ ծաւալականք (повальныя), զորօրինակ՝ հարինք (սամօյլէ). արիւնըռուշտ որովայնալուծութիւն (սխսալի մուցեւլշի գախոնխլի.) և այլն. և կամ փոխադրականք կամ տարափոխիկք (прилипчивыя) որպիսիք են՝ պիսակն կամ ծաղիկ. (ղչաւիլի), հարսանիթն կամ կարմրուկն (ծիթէլա), սպիրական ախտն, բորն կամ քոսն (մոնի), և ախտն գաղղիական (Ֆրանցուզուլի սնէուլեբա)։

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ.

Յաղագս ծաւալական և փոխադրական կամ տարափոխիկ ցաւոց և յաղագս խնամատարութեանց և դեղորէից նոցա ընդհանրապէս։

11

Ծաւալական ախտք կամ ցաւք կոչին հիւանդութիւնքն այն, որք 'ի մի

և 'ի նոյն ժամանակի յանկարծ տարրանման կամ յարևանման յայլս և. յամենայնի 'ի նաւս ներքոյ ծնն մերձենալ. և փոխադրականք կամ տարափոխելիքն են, որք փոխադրին կամ տարափոխին 'ի միջէ միայնոյ, լոկ 'ի յարակցութենէ ընդ նմա.

12

ՅԱղագս և նախագուշակութեան ջերմաչափութեան յաղագս օդոյ դարձելոյ, զանցն 'ի ծագելոյն և 'ի տարածելոյ սկսեալ ընդհանրապէս.

1. Ամենայն ոք, յորոյ 'ի տան եթէ պատահիցի որպիսի և իցէ ծաւալական կամ տարափոխելի հիւանդութիւն, մանաւանդ եթէ հիւանդութիւնն այն տարածեալ իցէ յերկուս յերիս կամ յաւելի անձինս, պարտաւոր է ուշ դնել յստակութեան տան իւրոյ և մաքրութեան օդոյ, բանալով երբեմն երբեմն զպատուհանսն սենեկաց և ծխելով քացախ կամ կիրս 'ի վերայ հրով բորբոքեալ աղիւսոյ.

2. 'Ի սենեկի յայնմիկ, ուր կայ հիւանդն, հարկաւոր է. որչափ կարելին է, սակաւամարդ լինել, զի բազմութիւն մարդկան զօրեղացուցանէ

սաստկութիւն ցաւոյն և չծաւալական զօրութիւն նորա։

3. Զգուշարարս չթողուլ ՚ի տուն և ոչ ինքեանս յաճախել ՚ի տունս դրացեաց։

4. Ինչպէս յայտնել տանուտեառն գեղջ, որ պարտաւոր է նոյն ժամայն տալ գիտել մեծաւորի իւրում և հրաւիրել վաղվաղակի բժիշկ մի օրինաւոր և շուտափոյթ նախատ մտատուցանելոյ աղօթաւ. կամ թէ, ուր բժիշկ չիցէ, գերակահատ մի, որ ունի վարել ըստ իւրն տուեալ խրատու։

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ։

Յաղագս ծաղկային և ժանտախտային հաւ տարածելից ախտիցն ՚ի նաւահանգիստս։

13

Դիպուածք։ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆՊԱՍՏՔ։

Ս. Հ. ԱՐԻՆՔ անուանեալ նէ պատճառէ

Հարկաւոր է զի օդ սենեկի հիւանդին լիցէ բարեխառն, չհարկադրել զնա ուտել. և եթէ քաղցիցէ տալ միայն ինչ դարեխման թզենաջրով, կամ

Զգաստիկ ջեր-մութիւն բաղ-նեայ ջրոյն, յառաջ բերէ զգլխացաւու-թիւն, զկար-մրութիւն, և զխաւարումն աչաց, զստամոքս ծարաւ, զխա-ղաւարս 'ի մարմնի և կամ յինչ ինչ ան-դամս նորա։

առանց մեղմաջրոյ։ Հասարակ ըմպե-լեացն սպառս է լինել յստակ ջուր կամ թթուաշամ հեղեղուկ ինչ որ-պէս օրինակ՝ կիտր կամ ջուր խառն ընդ սա-կաւիկ մի քացախոյ. կամ ալիբուխարին. ածանել զմարմինն գաղջ ջրով խառն ընդ հասարակաչափ քացախոյ և հա-մարակ օղւոյ (արաղի հետ). դնել կը-ծուխ անուն վայրի բողկն կամ մանա-ներխ նախ՝ 'ի թաթս սրունից (ոտի խավիարներին) կամ 'ի վերայ բազկաց և կամ 'ի յետակողմն գլխոյն, և ապա ցաւոց ատամանին հայելով՝ բոլոր մի-ջեալ տեղեաց վերայ 'ի մէջասին, այսինքն՝ 'ի մի և 'ի նոյն ժամանակի. և թո-ղուլ մնալ, մինչև ցբաւական չափ կարմրանալ մորթոյն մարմնոյ. տալ ըմ-պել, եթէ 'ի պատրաստի իցէ՝ զանգղի-ական դառն աղ եփեալ գարեջրով: Նաւուր աւուր բաւական է ըմպել շիշ մի գարեջուր երկու դրամ անգղիական դառն աղիւ։ Բայց աւելի նպաստամա-տուցանելոյ աղապաւ՝ կոչել բժիշկ մի, կամ 'ի չլինել բժշկի, վիրաբուժ մի, որ ունի փորձ ըստ իւրն տուեալ խրատու։

14

[illegible]

'Ի թեթև ատամնաց ցաւոյ՝ յստակութիւն և մաքրութիւն պահ-պանել առ հիւանդն, յաճախ անգամ

Լեզուն [illegible]

ծխել քացախ կամ կիլաս ՚ի վերայ հրոյ բորբոքեալ ածխոյ․ պահպանել զհիւանդն մանաւանդ զորովայնն ՚ի ցրտառութենէ, տալ ըմպել գարեջուր․ կամ ուր կարելի իցէ գտանելն՝ չորացուցեալ չերնիկայ անուն պտղոյ ջուրն (*) կամ թէ թէյ, այսինքն՝ չայ յերիցուկ խոտոյ և ՚ի մանանխոյ (պիտնայ)։ Ուտելեացն պարտ է լինել թեթև և ըզգուշանալ ՚ի թթու և յանեփ կերակրոց․ դնել որովայնի վերայ կծուիձ ասացեալ վայրի բողկն կամ մանանեխ, որ է խարդալ մինչև ցքաւական կարմրանալն։

Եթէ չիցէ ախորժակ ուտելոյ՝ կամ բերանն չոր իցէ և լեզուն ծածկեալ դեղնագոյն խժիւ տալ, եթէ կարելի իցէ գտանելն, դրգալ մի անգղիական գաւն աղ ընդ կէս շիշ գարեջրոյ որ միոյ աւուր ըմպելիք է։

Եթէ աղիւնըռուշտ կամ աղիւնախառն որովայնալուծութիւնն կամ փորհարութիւնն ժամ ընդ ժամ սաստկանայցէ և վերոյ յիշեալ նպաստիւքն չկարիցէ հիւանդն ըստանալ զթեթևութիւն ինչ, այլ ընդ հակառակն սաստկանայցէ ցաւն որովայնի և պապակումն ջրոյ, հարկաւոր է իսկոյն կոչել վերակահատ մի, որ հիւանդի ուժոյն հայելով՝ երակ հատանիցէ։ Հասարակօրէն

(*) Չերնիկէն է պտուղ ինչ նման սեալոլոյ յաճախեալ ՚ի Ռուսաստան նահանգս ՚ի չինս և յայլս։

չափահաս մարդկանցն բաւական է թո-
ղուլ մինչև մի գրվանքայ արիւն և
մանկահասակցն կէս գրվանքայ և աւե-
լի ևս։

Եթէ հիւանդութիւնն թէ և ինքն
ըստ ինքեան բաւական սաստիկ իցէ,
բայց չունիցի խիթս որովայնի և հի-
ւանդն յաճախ անգամ որպէս թէ
յոյժ կամաց նեղիցի ՚ի կարեաց որովայ-
նի, որ լինի իբր հիւթ ինչ նման փըտ-
տեալ արեան՝ հարկաւոր է տալ նմա
փոշի յածխոց հացնի ծառոյ անխառն
և կամ խառն ընդ կաւճի. այսինքն՝ մե-
լի երկիցս կամ երիցս յաւուրն սեղա-
նոյ դգալիւ մի խառն ընդ ջրոյ։ Բայց
բարւոք ևս լինէր, եթէ կարելի իցէ,
տալ կրոյ ջուր (*) գոնեա վեց անգամ
յաւուրն սեղանոյ դգալիւ մի կիսով
չափ խառն ընդ նորակիթ կաթին։

(*) Կրոյ ջուրն կարելի է պատրաստել և
այսպիսեաց. առ [illegible] եռացեալ և
հովացուցեալ ջուր և ած այրեցեալ կրոյ վե-
րայ, դարձեալ երկու դրամ կէսն բաւական
է 20 դրամ ջրոյն. բայց որովհետև կրոյ
[illegible] բաշխելու [illegible] ապա
[illegible] է
պատրաստել ՚ի հասարակ խեցեայ կամ ՚ի կե-
ղեւ փարոյ, զոր եփեալ ջրով և այրեալ
կրոյ վերայ՝ թողէ ամենեն և ածեն բերանն
պինդ կապեալ [illegible]։ Եթէ այս փո-
շոյ [illegible] ածեն 10 կամ 12 ժամ
[illegible] եռացեալ ջուր և [illegible]
[illegible] հեղեղուկն
[illegible] է [illegible] կրոյ ջուր։

15

Գ. Գիտակ կամ ծաղիկ։

Թէպէտ ՚ի սկզբանէ անտի պտ-
տուասատութեան պիտակի կամ ծաղ-
կան սահմանեցան յոյժ միանօղք ՚ի
բնական ծաղկէն, բայց թէ և այսպէս,
՚ի յայտ գալ ծաղկանն ուր և իցէ և
յոր և իցէ տանն՝ հարկաւոր է

ա։ ՚Ի վար արկանել որ ինչ ՚ի վերն
ասացաւ ընդհանրապէս յաղագս ծա-
ղկական և տարափոխիկ ախտից.
բ. Անխափան նպաստ խնդրել ՚ի մօ-
տակայ բժշկէ և պահպանել զհիւանդն
առանձինն ՚ի պաղ և յոչ այնքան լու-
սաւոր սենեկի, երբեք չտանել զնա
ըստ հասարակ սովորութեան ՚ի բաղ-
նիս, տալ միշտ ըմպել ոչ այնքան
սառն և թեթևահամ ջուր պատրաս-
տեալ ՚ի հորացուցեալ մորւոյ (մալի-
նից) կամ մեղրախառն կլաո, ՚ի կարգի
պահպանել զորովայնալուծութիւնն
տալով հիւանդին զանգլիական զառն
աղ փարթքրով որպէս ասացաւ ՚ի հա-
մարուն 13 և 14. կամ թէ պատրաստել
գրէիւ (յօղնայ) ըստ վերոյ գրեալ խոր-
տուածոյ. Իսկ միւս այլ նպաստքն մա-
տուցցին ՚ի բժշկէ։

16

Դ.. Հարսանիթ աշխարհ՛՛ կարմիրուկ ասին տարածեալ 'ի վերայ մարմնոյ կարմրագոյն և փոքր ինչ բարձրացեալ խաղաւարտքն, որք պատահին առաւելապէս երեխայից և երիտասարդաց, սորա նշանքն են կարմրութիւնն աչաց, հարբուղխ և հազ:

Հարսանիթ կամ կարմիրուկ առնոյն հարկաւոր է պահպանել 'ի ջերմ սենեկի, պաշտպանեալ 'ի ցրտոյ և 'ի թափանցիկ հողմոց, զի ախտս այս թէպէտ ինքն ըստ ինքեան չէ 'ի համարի մահահրաւէր հիւանդութեանց, բայց եթէ ախտացեալն նուաւ յորպիսի և իցէ անզգուշութենէ փոյթ ոչ ունիցի բարւոք պահպանութեան անձին՝ ցաւն անցանէ 'ի ներս և պատճառէ վնասակար բորբոքումն սրտի: Իսկ եթէ զգուշութեամբ վարիցի ախտակիրն և պահպանեսցէ զինքն յամենայնէ, որ ինչ համարի վնասակար՝ ողջանայ յաջողութեամբ: 'Ի յայտ գալ ցաւոյս՝ հարկաւոր է ըմպել զչոր մորւոյ (մալինի) կամ թեղօշի (լիբօվցյ) ծաղկանց ջուր և շատանալ դիւրամարս կերակրովք. որպիսի է զորօրինակ գարեթանն, Իսկ եթէ ցաւն կամ ինքն յինքենէ և կամ 'ի ցրտառութենէ որ աւուր սաստկանայցէ, այսինքն՝ եթէ զգայցէ հիւանդն զսաստիկ ջերմութիւն մարմնոյ, զհազ և զխիթ 'ի կողս կամ յայլ մասունս մարմնոյ, իսկոյն հարկաւոր է կոչել զբժիշկ, կամ եթէ բժիշկ ոչ պատահիցի զերակահատ մի, որ հարկաւորութեան նայելով՝ երակ հատանիցէ, կամ տզրուկ և եղջիւր (կոտոշ) դիցէ և. կամ եթէ հարկաւոր իցէ՝ տայ

գոյն տալակնիք ցաւոյս գծղորայս· բայց մինչև 'ի վերայ հասանելոյ բժշկի՝ տալ փորոյ լիշեալ 3 և 4 համարաց մէջ գարեջուրն խառն ընդ շնչքորակի· կամ 'ի դիպուածս կալուածոյ որովայնի՝ խառն ընդ անգղիական փառն աղի:

Յետ առողջանալոյն՝ անխափան հարկաւոր է պահպանել զհիւանդն շաբաթս իբրև երկուս 'ի ցրտոյ· այսինքն՝ ունել զնա 'ի ջերմ սենեկի ձործորապատ:

17.

Ի. Ս[illegible] ըէր- [illegible]-ն, կամ աշխարհ'' [illegible]- [illegible] յորմէ 'ի վեր երևին 'ի վերայ մարմնոյ կարմիր խաղաղարտք (լաքէք)· ախտակիրն ըղկայ զուստիկ ցաւ յորկորն մինչև դժուարանալ կլանելը· և երբեմն ևս 'ի վեր երևի ուռոյց:

Հիւանդութիւնս այս սեփ

Պահպանել զհիւանդն յաւէտ 'ի սառն քան 'ի ջերմ սենեկի և բաժան, եթէ կարելի իցէ, 'ի միւս 'ի նոյն տան բնակող երեխայից, զի փոխանական է ախտս և դիւրածաւալ. նա և գրեթէ պատրաստել (յօղնայ) 'ի դաշտ ջրոյ ընդ օշարի (սալորի) և աղի.թէլ· այսինքն՝ տալ հայ 'ի հուր մորւոյ կամ յամռնային ժամանակի ջուր հասարակ:

Եթէ հիւանդն ունիցի սաստիկ ջերմութիւն ցասումն զառանցանաց՝ դնել 'ի թուղթս սրունից նորա (ոտի խավարտների վերայ) կծուինձ ասացեալ վայրի բողկն կամ, եթէ առձեռն 'ի պատրաստի իցէ, մանանեխ (խարդալ) խառն ընդ քացախոյ և թողուլ մնալ մինչև ցբաւական կարմրանալ մորթոյն: Մինչդեռ մնասցա-

հակամէ է երե-
խայից և երի-
տասարդաց
և այլոց, ունի
մեծի վտանգու-
թեան.

նըն նպաստը՝ հարկաւոր է առանց յե-
տաձգելոյ խորհրդակցիլ ընդ բժշկի. զի
այդ չափ ծանր հիւանդութեան բարուք
վախճան առնուլն՝ կախեալ կայ 'ի շու-
տափոյթ արիւնառութենէ կամ 'ի տըզ-
րուկ դնելոյ, որոց չափն և որքանու-
թիւնն յայտ է միայն քաջահմուտ բժըշ-
կաց: Եթէ ուրէք բժիշկ գտանելն դը-
ժուարին իցէ՝ կարէ վերակացու մի,
որ ունի վարել ըստ իւրն տուեալ խրա-
տու: Բարւոք լինէր մինչև ցգալն բը-
ժշկի կամ երակահատի՝ տալ հիւանդին
գարեջուր ընդ շնչքորակի:

18

Զ. Ախտն ա-
պերաջան է խա-
ղաւարտ իմն որ
ըստ մեծի մա-
սին երևի յայն
ժամանս մար-
մնոյ, ուր մազ
'ի բուսանի և
լինի միջոտևա-
թոյր կամ կաղ-
տերանգ և այլ.
աջագոյն, որ-
պէս թէ յայ-
րեցմանէ յա-
ռաջացեալ, որք
ըստ մեծի մասին

Բայց 'ի վարելոյ խրատուցն, որք
տուան վասն ամենայն տեսակ ծաղա-
ղական և տարափոխիկ ախտից ընդհան-
րապէս՝ պէտք է պահպանել զհիւան-
դըն 'ի բաւական ջերմ սենեկի բաժան
յայլոց առողջաց 'ի նոյն տան եղելոց.
և միանգամայն զգուշանալ 'ի յարակ-
ցութենէ ընդ նմա: Բայց եթէ յարակ-
ցութիւնն անխափան հարկաւոր իցէ՝
յիւրաքանչիւր նուագ յարակցութեան
լուանալ զձեռս աղեջրով. պահպա-
նել 'ի սենեկի հիւանդին զօդ յստակ
համաձայն խրատուցն տուեցելոց 'ի 12
համարի: Տալ զթթուահամ ըմպելիս
այլինչն ջուր ընդ քացախոյ կամ կիտ-
րոն աղիւ համեմեալ: Եթէ որովայնն լոյծ

համարեալ պա-տեալ են կար-մրութեամբ որ փութով ըն-դարձակի:

Անբաժան է 'ի ցաւոյս փոքր ջերմութիւն մարմնոյ ընդ թուլութեան. գլխացաւութեան, սըրտնեղութեան և զառանցանաց:

Ախտս այս 'ի յայտ գայ համարեալ թէ միշտ 'ի չոր ամառան 'ի ցածուն տեղիս և հաղորդի առաւելապէս 'ի հիւանդ կենդանեաց: Այլ և 'ի փորձոյ գիտեմք թէ ախտըս այս յառաջանայ առաւելապէս յուտելոյ զմիս սատակեալ կենդանեաց և 'ի մաշկելոյ զմորթս նոցա:

չիցէ՝ տալ երկու կամ երեք դըգալ կտաւատի ձէթ, կամ աւելի լաւ լինէր, եթէ կարելի իցէ գտանելն, տալ 2 դըգալ անգղիական դառն աղ ջըրախառն, կամ գրեխ պատրաստեալ ընդ հասարակ աղի:

կ. Ա՛նր ուռոյցն ծակել կամ կըտրել և ցանել 'ի վերայ նորա քըթախոտ (թամբաքու) աղեխառն, դնել թթու սեաւ հաց, կկլաւի դուրդ, կամ դրոժ մէլի և գործելոյ փոշեաց հետ. և կամ մեղրով շաղաղեալ խմոր: Որովհետև ախտս այս վտանգաւոր է յոյժ, անխափան հարկաւոր է. 'ի յայտ գալ ցաւոյս, տալ գիտել տեղւոյ մեծաւորին և բժշկին և եթէ բժիշկ չիցէ, երակահատին, որում աւանդեալ են հարկաւորեալ խրատքն:

19

Ա. Բոյ, որ է ջուր։

Եթէ կարելի իցէ՝ հարկաւոր է զբորոտ հիւանդն պահպանել տուանձին. այսինքն բաժան յայլոց, զի ցաւս այս դիւրափոխելի է և զգուշանալ յառակութեան և մաքրութեան տանն, յաճախ փոխել զշապիկ և զպաճկան հիւանդին. տանել երբեմն երբեմն 'ի բաղանիս և երբէք թոյլ չտալ լուանալ զանձն սառն ջրով։ Հանդերձիցն պարտ է լինել ջերմ. յարտաքուստ ինչ ոչ գործածել, բայց եթէ զհասարակ սպեղանիս այս։ Առ 1 մասն ծծումբ, 2 մասն ճարպ (սապոն) և հարի՛ր ջերմ ջրոյ հետ այնչափ՝ որ ջրիկ սպեղանի դառնայ։ Յառաջ քան զ'ի գործածելն սպեղանւոյս հարկաւոր է նախ՝ գնալ լուանալ 'ի ջերմ բաղանիս. և ապա՝ օծանել զբորոտ մասունս մարմնոյ երիցս յաւուրն և մնալ 'ի տան գոնեա՛ աւուրս իբրև երիս։ 'Ի չորրորդում աւուր կրկին գնալ 'ի բաղանիս, և եթէ բորն տակաւին պատեալ ունի զանձն՝ կրկնել զօծումն մարմնոյ առաջին կարգաւ քանիցս անգամ մի ևս, Բայց յայսմանէ զգուշանալ յըմպելոյ զօղի (արաղ) և զգինի, ջանալ, որչափ կարելին իցէ, հեռի կալ 'ի թթու և յաղի ուտելեաց։

20

Ի. Նախազգուշական ախտակալ ձեռ յաւ։ Սա առ համփա-հասս լինի նման մտոր եւս-ցոց յամօթոյս և ռւռուցից ՚ի քունջս երա-նաց (въ пахо-викахъ)· իսկ առ մանկահասս որք ստանան ՚ի յարակցու-թենէ ընդ հա-փահասից ՚ի ՚ի յայտ գան նման խո-ցոց ՚ի շրթու-նս ՚ի կոկոր-դին, և կամ նման գէջ մա-կաւոր խալի փորս գնալոյ տեղումն։

Յերեւիլ նշանացս՝ հարկաւոր է իսկոյն խնդրել զնպաստ ՚ի բժշկէ· իսկ ՚ի չլինել բժշկին՝ կոչել զերրակա-հատ մի, որ վարեսցի ըստ իւրն տուեալ խրատու։ Նաեւ հետեւել բաժանել զհիւանդս յառողջաց և չռունիլ ընդ նոսա զոչ լինէ յարակցութիւն. այսինքն՝ չուտել և չըմպել ընդ նոսա ՚ի մի և ՚ի նոյն ամանոյ, չզգենուլ զհանդերձս նոցա և մանաւանդ հեռի կալ յա-նաւակ շաղաշալիմանէ զի տարափոխիկ է իբրեւ զժանտախտ։ Ախտացեալն մի՝ ձեռնամուխ լիցի ՚ի բժշկել զինքն և մի՝ վարեսցի խորհրդովք բժիշկ ա-նուանեալ կանանց, որք ըստ մեծի մա-սին հրամայեն ծխել զհիւանդն խն-մաիւք, յորմէ յառաջանայ դողումն գլխոյ և ամենայն մասանց մարմնոյ, և վերջապէս բարակացաւ։

ԳԼՈՒԽ Դ.

Դեղատուք, յորս հարկաւոր է շատակոյն յառաջարարութիւն.

Դեղատուք. Ըծլնական նպաստ.

21

Ա. Խածանիք 'ի կատաղի կեն_ դանեաց. զոր_ օրինակ 'ի շանց, 'ի գայլոց և այլն

Զոյցն խոցոյն լուանալ աղբջրով, մոխրաջրով և կամ միզաւ և եթէ գոյ կիր առ ձեռն 'ի պատրաստի՝ շաղել խոցոյ վերայ:

Արիւնն, որ կաթի 'ի խոցոյ, պէտ_ տոյ չէ արգելուլ, այլ հարկաւոր է հետևել որ աւելի գայ և խոցն փու_ թով չլաւանայ:

Եթէ սակաւ իցէ արիւնն՝ հանել եղջերբ:

Եթէ խոցն այնքան փոքր իցէ՝ որ հազիւ երևի կամ թէ մարմնոյ վերայ եթէ երևիցի միայն նշոյլ ինչ խածուածոյ՝ հարկաւոր է կտրել զխածեալ տեղին դանակաւ կամ մկրատով և արեան կաթիլն ամենևին չարգելուլ: Իսկ եթէ խոցն մեծ իցէ, կամ միայն ինչ մասն կտրեալ 'ի բաց՝ կոչել նոյն ժամայն զբժիշկ մի, և 'ի չլինել բժշկին՝ զե_ րակահատ մի առ. 'ի նպաստ մատուցա_ նել հիւանդացելոյն համաձայն տուեալ հրամանացն: Մինչև ց 'ի վերայ հասա_ նելն բժշկի կամ երակահատի՝ դնել խոցոյ վերայ եղջեւր զի մի արգելցի կաթիլն արեան կամ թէ այրել զխա_

ծեալ տեղին բորբոքեալ երկաթով կամ փառօղի․ այսինքն՝ բարուկով։

Ուշ դնել պահպանութեան ՚ի տան․ այսինքն՝ ամենեւին չթողուլ հեռանալ ՚ի տանէ և իսկոյն տալ գիտել մօտ բնակող մեծաւորին։

22

Ը․ Պէտաւորութիւն․ զորպիսակ եթէ առողջ մարդոյն փութով զկնի չափաւոր ուտելոյն կամ ըմպելոյն յանկարծ պատահեսցի խառնակութիւն, ցաւ ՚ի փորոտիս և դժուարատանելի փսխումն՝ կասկածելի է դուցէ կերեալ և կամ արբեալ իցէ մահացուցիչ դեղ ինչ։

Յայսպիսի դէպս իսկոյն տալ ըմպել գաղջ ջուր, կամ կաթն ձուոյ սպիտակուցիւ և զայս կրկնել սակաւ սակաւ, թէ և յիւրաքանչիւր ՚նուագի ըմպելոյն՝ փսխեսցէ վարակեալն, զի կարի աւգտակար է փսխելն։

Եթէ ՚ի ջուր և կաթն ըմպելոյ չփսխեսցէ դեղեալն կամ եթէ փսխեալն սակաւ իցէ յոյժ՝ յայսպիսի դէպս փսխումն յառաջ բերելոյ աղաղաւ հարկաւոր է խառնել զոնկոյն (բուսակն) փոքր մի գինւոյ և այսպէս տալ ըմպել առատութեամբ կտաւատի ձէթ և կամ հալեալ իւղ կովու։

Բայց եթէ ցաւն որովայնի մանաւանդ ներքին մասին նորա կարի ընդարձակեալ իցէ՝ դնել ՚ի վերայ որովայնի զեփեալ ջերմ խոտ զոր և փոխել որչափ կարելին է յաճախ։ Նա և գինեխ (յողնոտ) պատրաստել ՚ի ջեռուցեալ կաթանէ և փոխանակ վերոյ

մնչեալ ջրոյ. և կաթին, տաք ջերմ գարեջուր ուտելոյ կամ սպաճոյ ձիթով։ Եթէ այդ նարդաստքն և ոչինչ օգտեացեն՝ բժիշկ կոչել կամ, եթէ բժժիշկ չիցէ, վերակացուն մի որ արիւն կառնի զհիւանդն 'ի բորբոքմանէ աղեացն ազատելոյ համար և կվարվի համաձայն իւրն տուեալ խրատուց։

Ցետ առողջանալոյն՝ գոնեա շաբաթս իբրև երիս չուտել ոչինչ բաց 'ի նոր կթեալ կաթանէ ձուախառն կամ արգանակ 'ի նոր ձկանէ, 'ի մարօւոյ (հաւի), յոչխարենւոյ և կամ 'ի կովու մսոյ. վասն զի յետ այնքան սաստկիկ ցաւոցն՝ ստամոքսն և աղիքն չըկարեն մարսել զծանր կերակուրս։

23

Պ. [illegible] [illegible] յեռուցեալ ջրոյ կամ յայլ իրէ։

Եթէ որ և իցէ մասն մարմնոյ այրեցեալ իցէ յեռուցեալ ջրոյ կամ յայլ իրէ՝ դնել 'ի վերայ այրեցեալ տեղւոյն անեփ թլաշաց գետնախնձոր. խմորեալ օձառ (սապոն) և կամ գուրդն կվաս կոչեցեալ ըմպելեաց, փոխելով երկիցս կամ երիցս յաւուրն, զի մի՛ սպեղանին երկար այրեցածոյ վերայ մնալովն՝ ջերմանայցէ։ Նաև հետևել զի մի օդ առնուցու հիւանդ տեղն։

Յետ փոքր ինչ նուաղելոյ ցաւոյն՝ օծանել զանառողջ տեղին իւղովք կանեփի, շուշանի, խաշխաշի, կտաւատի կամ սպիտակուցիւ ձուոյ կիսով չափ խառն ընդ սերի: Բայց եթէ և յետ այսպիսի նպաստից 'ի յայտ եկեսցեն բշտիք՝ յայդպիսի դէպս հանեալ 'ի նոցունց զհիւթն ջրային՝ դնել 'ի վերայ նոցա սեր կամ մածուն. կամ կըտաւատի և հասարակ պահոց ձէթ կիսով չափ խառն ընդ կրոյ:

Եթէ բոլոր մարմինն և կամ մեծ մասն մարմնոյ այրեցեալ իցէ՝ իսկոյն կոչել զբժիշկ մի. կամ, եթէ բժիշկ չիցէ՝ զերակահատ մի, որ հարկաւորութեամբն նայելով՝ արիւն հանիցէ և տայցէ հիւանդին զպատշաճեալ ցաւոյ նորա դեղորայս: Բայց մինչև ց 'ի վերայ հասանելոյն բժշկի կամ երակահատի՝ օծանել զբոլոր այրեցեալ մասն մարմնոյ պահոց ձիթով կամ սպեղանեաւ պատրաստելով 'ի կտաւու իւղոյ ընդ սպիտակուցի ձուոյ, կամ, եթէ չկան առ ձեռն 'ի պատրաստի իւղ կտաւու և ձուոյ սպիտակուց՝ դնել զթրջած կտաւ:

Ըմպելեացն պարտ է լինել, որպէս ասացաք 'ի վեր անդ յերրորդ և 'ի չորրորդ համարսն, զարեջուր ընդ շընչբորակի. և ուտելեացն թեթև կերակուրք և միանգամայն հեռի կալ յարբեցուցիչ ըմպելեաց զօրօրինակ. յօղւոյ, 'ի գինւոյ և յայլ այսպիսեաց:

24

Ցրտահարու-
թիւն այլ ևս է
մասին մարմնոյ:

Ցրտահարեալ մասն մարմնոյ, յառաջ քան զմտանելն ՚ի տուն՝ սըրբել ձեամբ, մինչև ցկարմրանալն և ցսկսանիլ զգալն: Ապա զցրտահարեալն տանել ՚ի տուն և օծանել զանառողջ մասն մարմնոյ նորա բաղու և կամ այլ իւղով: Եթէ հիւանդն յառաջ քան զօծանելն մշեալ իւղովք տանիցի ՚ի տուն՝ հարկաւոր է իսկոյն, դնել զ՚ի ցրտոյ վնասեալ մասունս մարմնոյ ՚ի ջուր սառն մինչև սկսանիցի անդրէն զգալ:

Եթէ ոչ պահպանիցի այս կարգ դիտաւորութեան՝ կարեն ՚ի յայտ գալ վէրք կամ խոցք, որոց վերայ հարկաւորի դնել Թթու խմոր կամ կվաս ընդ հացի, մինչև ցհասանելն օրինաւոր նպաստի ՚ի բժշկէ կամ ջերահատէ:

ԳԼՈՒԽ Ե.

Դիպուածք ստոյգ ի շարժիւական մահուց չափ ստոյգ Ղաւէլաւընէան ի երաշտ դարձուցանելոյ կենաւն:

25

Եթէ ջրասոյզ լեալ իցէ ուրուքն՝ խեղդեալ:

ա: Ջրահեղձեալց եղելոցն. այսինքն՝ ջրոյ մէջ խեղդուածներին նըպաստ մատուցանելոյ աղագաւ՝ բաւական են չորս ոգիք, այլոն հեռացուցանել պէ մի՛ շփոթեցեն զմիւսսն.

բ: Սաղեմի սովորութիւնն ոլորել զջրահեղձեալն կտաւով, ձեռօք, տակառաւ և մանաւանդ գլխիվայր պահպանելն՝ անշահ է և վնասակար. այլ լաւ է դնել զնա ՚ի վերայ հողոյ աջ կողմն. և եթէ փորն փքացեալ իցէ ՚ի ջրոյ՝ ջանալ հանել զջուրն սեղմելով փորն ՚ի ներքուստ ՚ի վեր:

գ: Յատակել զբերանն և զռընգունս ՚ի տղմոյ, յաւաղոյ և յայլ ընչորդել անմաքրութեանց:

դ: Ապա բարձրացուցեալ փոքր ինչ զգլուխն և բաց թողեալ զբերանն՝ տանել ՚ի տուն մի մերձաւորագոյն:

ե: Մերկացուցանել ՚ի հանդերձից և դնել ՚ի վերայ ջերմ անկողնոյ ած

կողովն, այնպէս զի գլուխն և կուրծքն փոքր ինչ բարձր իցեն քան զմիւս մասունս մարմնոյ։

Զ։ Եդեալ ՚ի վերայ մարմնոյ ընջերմ բարձս կամ ծածկեալ զմարմինն մուշտակաւ՝ դնել ՚ի կուշտս և ՚ի սրունսն ոտից զպատուտեալ կտաւով շիշս կամ մանր սափորս լի եռուցեալ ջրով և կամ զպատուտեալ կտաւով աղիւսս։ Իսկ ՚ի վերայ կրծից՝ զփամփուշտս (փուշտք) եդին լի գաղջ ջրով։

Է։ Այսու կերպիւ ջերմացուցեալ զմարմինն և ծածկեալ կնա վերմակաւ (եօրղանով) կամ մուշտակաւ (քուրքով)՝ շփել խոզանակաւ կամ չուխայիւ սկիզբն արարեալ ՚ի գլխոյն։

Ը։ Օդ փչել ՚ի բերանն փոքր գրչաւ կամ օդոյ լերդն եղին փամփուշտի կապեալ փողովն, սեղմելով զփամփուշտըն փոքր առ փոքր և երբեմն ևս ընդնդունս։ Եթէ ՚ի փչելոյ անտի բարձրանայցեն փոքր ինչ կողքն՝ յայնժամ սեղմեալ զկուրծսն յերկուց կողմանց կողոյն՝ հեռևել առնել ջրահեղձոյ անձին մէջն. որպէս թէ ինկական արձակումն օդոյ և այդպէս անդադար յարատևել զօդ փչելն և զօդ արձակելն, զոր դիւրին է առնել անձեռացօք պատուտելովք կրծոցն. երբ որ այս անձեռացն երկու ծայրքն առքեղ քարշես՝ որպէս թէ օդ կառնու իւր մէջն. և երբ որ թողուս ՚ի քէն՝ օդ

կարծակի։

Ը. Թրջեալ զստուարն կամ զկըտաւն սաւն ջրով՝ կախեցուցանել 'ի վերայ որտի և միանգամայն յարատևել զԹեԹև շփելն (որորելն) բոլոր մարմնոյ։ (*)

Թ. զՄարմին ջրահեղձոյց առնն դնել 'ի գաղջ ջուր սկիզբն առարեալ յոտից, և ապա յետ իբր 15 րոպէից հանեալ զնա 'ի ջրոյ անտի՝ դնել 'ի ջերմ անկողին և դարձեալ յարատևել շփելն ըստ առաջին կարգի։

Ժ. Պատրաստել գրեխ (յօղնայ)· այսինքն՝ առնել յանցս նստատեղւոյ կէս շիշաչափ ջերմ կաթն, կամ գաղջ ջուր դրգալիւ մի աղի, քացախոյ, կամ օղւոյ (արաղի)։ Եթէ չիցէ 'ի պատրաստի գրեխ՝ առնել զխաշեալ հեղձուցեալն 'ի փամփուշտ մի եզին և կապել 'ի նոյն փոքր փող մի յեղէգանէ կամ 'ի գրչէ, զոր և դնել յանցս նստատեղւոյ և սեղմել ձեռօք։

ԺԱ։ Պահել մերձ 'ի քիթն զկըծուիծ՝ անուն վայրի բողկն կամ Թէ սոխ, սխտոր և սուր հարուելի իցէ գտանելն՝ քա-

(*) Եթէ ո՛ անշարժ սառն ջրոյ մէջ ջրահեղձ եղեալ իցէ և յետ 'ի ջրոյ հանելոյն՝ ըստ արմացեալ իցէ մարմին նորա՝ հարկաւոր չէ երկայն ջե՛ր՝ տալ նմանէրին· այլ վարել ըստ նմա 'ի սկզբան անտ իբր ըստ 'ի սառոյն ցրտոյ սառուցեալ մարդոյ։

ցախ. և սրբել նորոգ զքթունս և զկեղտ կոյս ականջացն:

ծդ. Յերևիլ կենդանական նշանաց ինչ. այսինքն՝ ի կակղանալ և ի ջերմանալ մարմնոյն, ի բարձրանալ և ի ցածրանալ կրծոցն, ի դողալ անձինն երեսացն և աչացն, քորտալ որովայնի և ի սկսանիլ հազոյ՝ ամենևին չըպակասեցուցանել զփչելն մարմնոյ: Ի բանալ հիւանդին զաչս և ի սկըսանել կլանել՝ տալ նմա չայ քանանխոյ, և ի ծաղկանց երիցուկ խոտոյ. իսկ ուր ոչ իցեն անանուխ և երիցուկ ծաղկունքն տալ ըմպել կծաղձ ջուր խառն ընդ. օղւոյ. այսինքն՝ տաք ջուր արաղի հետ:

ծե. Զոր ինչ ասացաք ի վեր անդր՝ յարատևել անընդհատ ժամս չորս կամ վեց. զի ջրահեղձքն յաճախ անգամ հազիւ սկսանին կենդանանալ ի միջոցի չորս, հինգ և վեց ժամուց: Բայց մինչև ցժամանել նպաստիցն՝ կոչել զբժիշկ կամ զերակահատ մի, ըստ որում բազում անգամ հարկաւորին արիւնառութիւն կամ այլ դեղորայք: Բաց յայսմանէ պատահի անկելոցն ի ջուր ջարդել զգլուխն, զոտն և այլն և յայդպիսի դիպուածս հարկաւորին այլ մատակարարութիւնք. որպէս կապել զվիրաւորեալ մասն մարմնոյ և այլն. և ապա յարատևել մատուցանել զայլ հարկաւորեալ նպաստս ըստ տուեալ խրատուցն:

26

Եթէ 'ի ցրտոյ սառուցեալ իցէ ոք։

ա. զՄարմին սառուցելոյն 'ի ցրտոյ՝ տանել 'ի մօտակայ տուն մի. բայց երբեք չածել զհիւանդն յայնպիսի սենեակ՝ ուր ջերմ իցէ կամ վառեալ իցէ փուռն կամ կրակ։

բ. Ուր կամք իցեն պառկեցուցանել զհիւանդն՝ սփռել յարդ (солома), չոր խոտ և կամ ծիղն. և զգլուխն դնել բարձր քան զայլ մասունս մարմնոյ։

գ. Պատել յամենուստեք ձեամբ իբր վեց մատնաչափ. բայց թողեալ զերեսն միայն. և 'ի հալել ձեանն՝ անդրէն պատել ձեամբ։ Ուր ձիւն չիցէ՝ դնել սառն ջրոյ մէջ, զգուշանալով զի մի՛ վնաս ինչ հասանիցէ որ և իցէ անկենդանացեալ մասին մարմնոյ. և այնպէս պահել սառն ջրոյ մէջն մինչև ցկակղանալ անդամոցն և ցսկըսանիլ զգալն մարմնոյն։

դ. Ի կակղանալ անդամոցն մարմնոյ և ի կենդանանալ զգայարանացն՝ պառկեցուցանել 'ի վերայ անկողնոյ 'ի սառն սենեկի. սրբել փոքր առ փոքր խոզանակաւ կամ շուխայիւ, որպէս ասացաւ 'ի վեր անդր, զջրասուզ եղելոյն։

ե. Պահել մերձ 'ի քիթն քացախ,

իսկ, ուր քացախ ոչ իցէ՝ ջարդեալ կծուիճ ասացեալ վայրի բողկն կամ սոխ և խառնել երբեմն զորկոյն (բողկոյն) դրչաւ թրջեալ զայն պահոց ծծմբով կամ քացախով,

դ: Կրելս պատրաստել որպէս ասացաւ ՚ի վերն ՚ի 11 համարի որ յաղագս խեղդելոց:

ե: ՚Ի կարող լինել հիւանդին կլանել՝ տալ նմա թէյ. այսինքն՝ չայ քերիցուկ կոչեցեալ ծաղկանց, ՚ի մանանխոյ և այլն. յաւելլամբ հասարակ օղւոյ. և յետ ամենայնի վառել փոքր ինչ զխունկն կամ տեղափոխել զհիւանդն ՚ի ջերմ սենեակ մի:

27

Եթէ անշնչացեալ իցէ ոք ՚ի գոլորշեաց [illegible] օրայ:

ա. Որ անշնչացեալն է ՚ի գոլորշեաց փռան՝ տեղափոխել յիւր տանէ յայնպիսի տուն, ուր յստակ իցէ օդն, մերկացուցանել ՚ի հանդերձից և սրսկել սառն ջրով մանաւանդ զերեսն և զստորին կողմն սրտի:

բ: Յարձրացուցեալ զմարմինն՝ ածել ՚ի կողմանէ գլխոյն սառն ջուր. ՚ի ձմեռան կարելի է ծածկել զգլուխն ձեամբ նաև զճակատն և զքունքս:

գ. Սրբել զմարմինն չուխայիւ

Կամ խողանակաւ:

դ. Պահել մերձ 'ի քիթն զկծուիչ անուն վայրի բողկն, պղպեղ և կամ զպինդ քացախ:

ե. Կլեխ պատրաստել 'ի ջերմ ջրոյ խառն ընդ քացախոյ, կամ թէ յաղէ և վարել որպէս ասացաւ 'ի վեր անդր յաղագս ջրահեղձ եղելոցն:

28

Ի՞նչ է պիտոյ կամ պիտոյ ինչ է առ:

Պատեալ զխեղդեալն կամ զկախեալն

ա. Լուծել կտրել զչուանն զգուշութեամբ, զի մի՛ 'ի վայր անկանիցի մարմինն նորա. նաև բանալ զչուանն, զփողպատն (մի՛ զի եռղուղն) և զայլ ամենայն համգերձանս փողին:

բ. Մերկացուցանել զխեղդեալն կամ զկախեալն 'ի համգերձից, դնել զնա 'ի սառն տեղ մի այնպէս, որ գլուխն և կուրծքն բարձր իցեն քան զմարմինն:

գ. Պատատել զփողն ջերմ, թացեալ 'ի քացախ կտաւով:

դ. Սրբել զբոլոր մարմինն չու-

խայթէ կամ խոզանակաւ. իսկ զոտսն և զմէջսն ծեծել եղնջիւ։

է. Որսկել զմարմինն սառն ջրով, տալ հոտոտել զկծուիծ՝ ասացեալ վայրի բողկն, զսոխ, և եթէ կարելի իցէ գտանելն՝ զքացախ կամ զոգիս անուշադրի։

ը. Փոքր առ փոքր օդ փչել 'ի բերանն, որպէս ասացաւ 'ի համարն 25 վասն ջրահեղձ եղելոցն։

Յերևիլ նշանաց ինչ շնչառութեան՝ իսկոյն սրբել զմարմինն և զոտսն շուխայիւ։

թ. Առանց յետաձգելոյ կոչել ըզբժիշկ մի և, եթէ բժիշկ չիցէ, վերահասու մի. զի այդպիսիքն բազում անգամ առողջացան արիւնառութեամբ և տզրկօք եդելովք 'ի փողն, 'ի քունքս և 'ի յետ կոյս ականջացն։

29

Օգնութիւն կայծակնահարելոց։

ա. Մերկացուցեալ զկայծակնահարեալն 'ի հանդերձից՝ սրսկել զերեսս և զկուրծս սառն ջրով։

բ. Պատուտել զմարմինն բոլոր

տուն ջուրբ թրջեալ կտաւով։

Դ. Եթէ յիշեալ նպաստքն չիցեն առ ձեռն ՚ի պատրաստի՝ աւելի լաւ լինէր ծածկել զմարմինն յոտից մինչև ցուսս գէջ հողով. կամ թաղել զմարմինն ՚ի հող մինչ ցպարանոցն. այլ ինքն՝ տալ փորել փոս մի և նստուցեալ ՚ի նմին զհայծակնահարեալն՝ ածել ՚ի վերայ մարմնոյ նորա (բայց ՚ի գլխոյն) զմի կամ զմի և կէս չէտվերտ հող։

Է։ Օդ փչել ՚ի բերանն որպէս ասացաք ՚ի համարն 25։

Ը։ Ապա սրբել զմարմինն չուխաքիւ, տալ հոտոտել զկծուիչ անուն վայրի բողկն, զսոխ կամ զքացախ. միայն բանիւ յամենայնի վարիլ ընդ նմա իբր ընդ ջրահեղձ եղելոցն։ Նմանապէս կոչել զբժիշկ մի կամ, եթէ բժիշկ չիցէ, զերակահատ մի. զի պատահի բազում անգամ երակ հատանել կամ մատուցանել զայլ հարկաւորեալ նպաստ։

30

Եթէ լուսնո-տեալ իցէ ոք կամ սրտագնաց ցնոր-հալինալ ջենտացն

Յամենայն դիպուածս թալկանալոյ անձին կամ սրտաթնդութեան՝ հարկաւոր է սրբել զմարմինն խողանակաւ կամ չուխայիւ. բայց աւելի

օգուտ է յուշի բերելոյ աղաղաւ ծեծել զմարմինն ամենայն. և այլ 'ի գործ դնել զնոյնս, որք 'ի վեր անդ ասացան յաղագս խեղդելոց և սառուցելոց:

Յետ զսրտագնացն կամ զԹալկացեալն յուշի բերելոյ՝ միւս այլ մատակարարութիւնքն տուեալ լինին նոկատմամբ պատճառացն, յորոց պատահեալ է սրտագնացութիւնն զորոյինակ.

Եթէ սրտագնացութիւնն պատահեալ իցէ 'ի բարձր տեղւոյէ 'ի վայր անկանելոյ՝ պատուել զգլուխն սառն ջրով Թրջեալ կտաւով, կամ սրսկել սառն ջուր խառն ընդ քացախոյ, պատրաստել գինի դաղջ ջրով և որպիսի և իցէ ձիթով՝ աղիւ. նա և եթէ առ ձեռն 'ի պատրաստի իցէ քացախով. տալ հոտոտել զեծուիծ անուն վայրի բողկն, զխտոր, սոխ կամ մանանեխ խառըն ընդ քացախոյ: Բայց մինչև մատուցանիցն նպաստքն՝ կոչել զբժիշկ մի. կամ, 'ի չլինել բժշկի՝ զերակահատ մի, որ ունի վարել ըստ իւրն տուեալ խըրատու:

Եթէ պատահիցէ աւելի քան ըղչափն արիւն գնալ յարտաքին, յանկմանէ պատահեալ վիրացն՝ հարկաւոր է վարել խրատուքն, աւանդելովք յառաջին գլուխն գրքոյս 'ի համարն Տ որ յաղագս պէսպէս վիրաց կամ խոցից:

[illegible]

կամ

'Ի բարձր տեղւոյէ 'ի վայր անկանելոյն.

կամ

Յանչափ արիւն գնալոյ յարտաքին մեծամեծ վիրաց.

կամ

Յաւելի քան զչափն արեան գնացութենէ զկնի ծննդեանն կամ 'ի տեռատեսութեանն.

կամ

'Ի կաթուածոյ և յանդամալուծութենէ, որ է դամբլա.

կամ

'Ի վերնոտութենէ և

կամ

'Ի շնչարգել հալոյ:

զՆրին մանկաբերութեանն և առաւել քան զչափն արիւնահոսութեան կանանց՝ տալ ըմպել ցորչափ կարելի իցէ սառն և թթուահամ ջուր. պահպանել ՚ի պաղ տան. յուսոց թիկանց և ծոծրակի վերայ դնել զկծուիծ անուն փայլի բողկն կամ զմանանեխ քացախով կամ եռ առեցեալ ջրով, սառ հացի կամ մայով. վերջապէս արեան արգելման աղագաւ կապել անձեռոցօք զերկուս ձեռսն բարձր քան զարմունկսն և զոտսն բարձր քան զծնկունսն։ Իսկ եթէ այդ ամենայն նպաստքն ևս ոչ ինչ օգտիցեն՝ հրաւիրել զմօտակայ բժիշկ մի։

՚Ի կաթուածոյ. այսինքն՝ յանդամագոսութենէ կամ դամբլայէ։ Յետ կապելոյ ՚ի սրունսն (խալխալներին) և ՚ի ներքանս ոտից (կռունկներին) զկըծուիծ անուն փայլի բողկն կամ զմանանեխ՝ գրելն (յօղնայ) պատրաստել ՚ի գաղջ ջրոյ խառն ընդ քացախոյ կամ աղի. և մինչդեռ մատուցանին նպաստքըս՝ կոչել անխափան զբժիշկ մի կամ զերակահատողի ՚ի դիպուածս կաթուածոյ կամ անդամագոսութեան՝ անհրաժեշտ է արիւնառութիւնն։

՚Ի դիպուածս սաստիկ վերնոտութեան՝ փախչել նպաստիւքն, որ յաղագս կաթուածոյ կամ անդամագոսութեան։

՚Ի չնչարգել հալին վերոյ գրեալ խորատովքն. յուշ ի բերելոյ աղագաւ՝

մատակարարել կնպատոս, որք առաջար_կեցան 'ի վեր անդր յաղագս կաթուածոյ կամ անդամալուծութեան. բայց և յայտ_ պէս դէպս անհրաժեշտ պարտաւո_րութիւն է կոչել զբժիշկ մի իսպառ ցաւն փարատելոյ աղագաւ։

31

Եթէ նորածին երախայն իբր Թալեալ ծնանի_ցէ յամ դոյ յառա_ոյ։

ա. Եթէ նորածին երախայի երե_սըն կապտագոյն իցէ կամ կարմրերանգ՝ իսկոյն կտրել զպորտն. և 'ի կողմանէ պորտոյ արիւն հանել սեղանոյ դրգա_լաւ մի. նա և մաքրել զբերանն յաւե_լորդ հիւթոց, խտտղել զրշաւ զորկորն մխսուամ յառաջ բերելոյ աղագաւ. գրեթ պատրաստել 'ի գաղջ ջրոյ և յե_րիցուկ (պապունիճ) խոտոյ ծաղկանցն խառն ընդ օճառի (սապոնի) կամ աղի. որբել զմարմինն բոլոր, մանաւանդ զկուրծան և զներքին կողմն սրտի ջերմ կտաւով. իսկ զներքանս ոտից (ոտից կռունկքն) և զափս ձեռաց շուխայիւ կամ եղնջով. զգուշութեամբ օդ փչել 'ի բերան և 'ի քիթ երախային սեղ_մելով փոքր առ փոքր զկուրծան. ջուր սրսկել բոլոր մարմնոյ և մանաւանդ սրտի վերայ, և այն ո՛չ թէ բերանով՝ այլ, եթէ կարելի իցէ, շշիւ։

բ. Իսկ եթէ նորածին երախայի

երեսն շառագունեալ իցէ միայն և ինքն բարձեալ յուշոյ՝ յայսպիսի դէպըս ո՛չ ևս կտրել զպորտն, այլ ընդ հակառակն հարկաւոր է հետևել զի աւելի երկարեսցէ երախայն ընդ մօր հետ կամ ընդ ընկեր 'ի կից մնալն. Յայսպիսի դիպուածս հարկաւոր է դնել զերախայն առանց կտրելոյ զպորտըն 'ի միասին ընդ ընկերին 'ի տաշտ մի լի գաղջ ջրով, զգուշացեալ զի մի՛ գլուխն ծածկեսցի ջուրբ. և 'ի ջուր անդ խառնել փոքր ինչ օղի, աղ և մոխիր: Եթէ գաղջ ջուր առ ձեռն 'ի պատրաստի չի՛ցէ՝ պատատել զերախայն ջերմ կըտաւով կամ ցանել 'ի վերայ նորա մոխիր. սրբել զներբանսն ոտից շուխայիւ կամ եղնջով. խտտղել զորկորն գրչաւ. պահել մերձ 'ի քիթն զջարդեալ սոխ և միանգամայն վարել ըստ խրատու 'ի վեր անդ եդելոյ:

ԽՐԱՏՔ։

[illegible]

՚Այպաստքն, զոր կարող է մատուցանել երակահատն. այսինքն՝ դալլաքն, են

I. [illegible]. այսինքն՝ երբ հարկաւորի արիւն հանել յերակէ (տամարից). և [illegible]. այսինքն՝ երբ հարկաւորի արիւն հանել տզրկօք (ծուծապելով) և արիւնածորով եղջերբք (արիւն հանող կոտոշով)։

ա. [illegible]. այսինքն՝ արիւն հանելն յերակէ՝ (դամարից) հարկաւոր է.

ա. Սովորաբար յայնպիսի դիպուածս, երբ յառաւելութենէ կամ ՚ի բորբոքմանէ արեանն՝ կարեն յառաջ գալ վնասաբեր հիւանդութիւնք ինչ, որոց արտաքին նշանքն են կարմրութիւնն դիմաց և աչաց. ուռոյցն կաշւոյ տակի եղեալ ջղից. շնչառութիւնն ծանըր, կարճ, դժուարին և երբեմն ևս համարեա թէ իսպառ հատեալ։

բ. Յամենայն տեսակ յառաւելութենէ կամ ՚ի բորբոքմանէ արեան յառաջացեալ կաթուածական կամ անդամալուծոյ ցաւս (դամլայ):

գ. ՚Ի դիպուածս կարծեցական կամ ոչ իրաւացի մահուց. երբ յերեւել կենսական նշանաց՝ արիւնառութիւնն (*) համարի իբր առաջին հարկաւորութիւն. զորօրինակ ջրահեղձ եղելոց (§ 25 համար 14) խեղդելոյն (§ 28 համար 7) կայծակնահարելոց (§ 29 համար 5) և այլն,

դ. ՚Ի սովորական հիւանդութիւնս. զորօրինակ եթէ սաստիկ աչացաւութիւն իցէ ՚ի միակողմն ընդ գլխացաւի. եթէ դժուար շնչառութեամբ բորբոքումն արեան իցէ ՚ի սիրտն կամ բորբոքումն թոքոյ, ստամոքսի, աղեաց. կամ եթէ մէջքացաւ իցէ մեծ ջերմութեամբ մարմնոյ, և առ հասարակ եթէ հարկինք իցէ. յորժամ յառաջ գայ բորբոքումն արեան ՚ի ծայրագոյն աստիճանի:

Որքանութիւնն արիւնառութեան հարկաւոր է զի հաստատաչափ իցէ

(*) Զանազան տեսակս երակ հատանելոյ [illegible] 1837:

ցաւոյ զօրութեան. նա և հասակի և մարմնակազմութեան մարդոյ. օրինակի աղագաւ. մարմնեղ և պնդակազմ անձանցն՝ բաւական է թողուլ մի և կէս կրվանքից մինչև 2 կրվանքայ. թոյլ և ց10 ամ ունող անձանցն՝ ՚ի 4 ունկեայ մինչև 6 ունկի. իսկ որք պակաս ունին քան զ10 ամն հասակի՝ ՚ի մի ունկեայ մինչև 4 ունկի:

2. Մասնաւոր արիւնառութիւնն տզրկօք, արիւնաժողով եղջերբք և այլն հարկաւորի. ա. Եթէ արեան ժողովումն իցէ ՚ի գլուխ մարդոյս. բ. երբ բորբոքումն իցէ յաչս, յորկորն, ՚ի կուրծս, ՚ի ստամոքսն և յաղիս. գ. երբ մջքացաւութիւնն սաստիկ իցէ կամ մեծամեծ ուռոյցք իցեն յառաջացեալք ՚ի բարձր տեղւոջէ ՚ի վայր անկանելոյն:

Մասնաւոր արիւնառութեան որքանութիւնն նմանապէս հարկաւոր է զի հաւասարաչափ իցէ ցաւոյ զօրութեան, հասակի, և կազմութեան մարմնոյ հիւանդին. չափահաս և արիւնոտ անձանցն՝ կարելի է դնել ՚ի 10 էն ց 30 տզրուկս. և անչափահասացն, կամ որք թոյլ են մարմնով՝ ՚ի 4 էն ց 10:

Արիւնաժողով եղջիւրքն (կօտօշ) ՚ի գործ դնին հասարակօրէն ՚ի դիպուածս պակասութեան տզրկաց, և դնին սովորաբար այն մասանց վերայ ուր է ցաւն կամ ուր չկան ոսկերք և երակք:

Որքանութիւնն եղջերց (կոտոշից) նշանակի վասն չափահաս անձանցն ՚ի 6էն ց 12, և վասն մանկահասից ՚ի 2 ց 5

II Արտաքին որոշ և իցէ մասին մարմնոյ պատուաստեալ տեղւոյն են։

ա. Գործածութիւնն, հարկաւորութեան նայելով բժշկական հեղանիւթոց որք են [illegible] անուանեալ հեղանիւթքն պատրաստեալ ՚ի քացախոյ, ջրոյ, և յանուշաորէ, կամ հեղեղոյն արձնոյ և կամ ըևէդէնիոսի ձիթաձեթ յուղն յորոց առաջինն և երկրորդն հարկաւորք են յետ ՚ի գործ դնելոյ կ՚վերոյ ասացեալ նպաստոն՝ զաստկութիւնն որպէս և իցէ բորբոքման նուազեցուցանելոյ աղագաւ. և երկրորդն. այսինքն թևեդէնիոսի ձիթաձեթ յուղն՝ խոցոց կամ վիրաց փտութիւնն արգելլոյ աղագաւ։

բ. ՚Ի գործ դնելն կակղեցուցիչ կամ ցաւոց փարատիչ սպեղանեաց, որք պատրաստին ՚ի մոլախինդ կամ ՚ի կոնիոն ասացեալ խոտոյ ([illegible]) ընդ աղուաղերանգի, որ տաձկերեն պիղիր պէնձ կոչի և ՚ի գլխոց անհաս խաշխաշի։

գ. Գործածութիւնն սպանիական ծանծից և այլ բորբոքեցուցիչ նպաստից զ ձիասակար հիւթոյն մարմնոյ արտաքս հանելոյ աղագաւ մանաւանդ ՚ի գլխաւոր մասանց մարմնոյ, ՚ի գլխոյ,

յաչաց՝ ՚ի Թոքոց և այլն։

III. Արեանգնացութեան խափանման պատճառութիւնն։

Արեանգնացութիւնն լինի ՚ի խո֊ցոց՝ յառաջացելոց ՚ի հրացանից կամ ՚ի սուսերաց։

՚Ի վերայ յառաջացեալ արեան֊գնացութիւնն լինի երկատեսակ. կամ յարիւնաբեր (արթերիէ) և կամ յա֊րիւնադարձ ջղից, որ լատիներէն վէնէ ասի։

՚Ի սոցանէ իւրաքանչիւրն ունի՛ իւր կարգ արժանաւորութեան։ Ապա ու֊րեմն յերիւիլ արեանս՝ անխափան նշ֊մարելի է թէ յո՛ր տեսակ ջղից է յա֊ռաջացեալ. և ըստ այնմ տալ պատշա֊ճաւոր մատակարարութիւնս։

Յարիւնաբեր ջղից արիւն գալն՝ իմացեալ լինի յարեան վարդերանգ գու֊նոյ, յարագահոսութենէ նորա ՚ի բաղ֊խմանէ սրտի. իսկ յարիւնադարձ ջղից արիւն գալն՝ իմանի նախ՝ ՚ի սեաւ գու֊նոյ արեան. և երկրորդ՝ ՚ի համր. այ֊սինքն՝ ծանր գալոյ նորա։ Յորոց առա֊ւել վտանգաւորն առաջինն է. այսինքն՝ արեան գալն յարիւնաբեր ջղից։

Եթէ արեան գալն իցէ յարիւնա֊դարձ ջղից և կամք իցեն արգելու֊լ նորա գալն՝ բաւական է կապել զվէրն (այսինքն ծարէն) թացեալ քացախով և

տան. ջրով կտաւով և սեղմելով ըզ-վէրան ՚ի կտաւոյ պատրաստեալ մանր բարձիւք. իսկ յարիւնաբեր ջղից արեան գալն, եթէ կամք իցեն ուժեք արգելուլ՝ անխափան հարկաւոր է սեղմել զխոցն տուրնիքեով ասացեալ կամ բինտ անուն բժշկական գործեօքն. վերջինս հարկաւոր է զի բաց ունիցի ըզբերանն և գլխոյն փոքր ինչ բարձր քան զմնացեալ տեղն սեղմիցէ զարիւնաբեր ջիղն: Նաև յայսմանէ վերի մէջն հարկաւոր է սրբել զարիւնահոս ասացեալ անօթն, այսինքն՝ ջիղն, որոյ մեծութեանն նկատելով կամ դնել նորա վերայ լիգատուրայ կամ թէ ածել պտոյտս ինչ որ լատինէրէն Տուրնիօ անուանի. այսինքն՝ պէտք է բինդէլ (մաղաշ) անուանեալ անդամանիշնական գործեաւն վեր առնել ջղի գլուխն. 4 կամ 6 անգամ պտուտել նորա վերայ բինդէլն զգուշանալով մի հուպ լինել զդայական նուրբ ջղիցն. բայց յառաջ քան զմատակարարութիւն նպաստիցն՝ կարելի է եթէ առ ձեռն ՚ի պատրաստի իցէ ՚ի գործ դնել զարեան փոյլոյ արգելիչ հեղանիւթն նէլիւպինի, որ յոյժ զօրաւոր դեղ է ընդդէմ արեան:

IV. Հրացանային վէրաց. այսինքն՝ հապանիքն բանալոյ ապակաւ:

Թնդանօթ մի մասն շարաւային վերայ հատուածոյն և մաքրին կամ պատարկին ՚ի շարաւոյ համարեա թէ

ինքեանք կամ պանկաւ նպաստիւք թե-թև գեղօրէից ինչ․ զօրօրինակ կակղե-ցուցիչ մլհամոցն, սակայն կան և դի-պուածք ինչ, երբ զանհամաւն վէրին հարկաւորի անխափան բանալ․ և այն և բազում անգամ տուանց յետա-ձգելոյ․ մանաւանդ զսոյր անուանեալն որք 'ի յայտ գան երբեմն 'ի ջղային մա-սունս մարմնոյ և շարաւոյն իւրեանց վնասեն և բանան զջղային մասաւնսն․ որպիսի է մատնաշունչն․ և զայն ամե-նայն վէրսն, որոց շարաւն, նկատմամբ թուլութեանն կաշւոյ, բանայ զայլ ապ-բիւրս առ 'ի անցանել յայլ մերձաւորա-գոյն տեղ։

Ակաց կամ չորանների բանալն աւելի լաւ է հասարակ նշտրակաւ վե-րաբուժից․ քան ուտիչ քարամբ և քան ասղամբ ծակելով զտեղին՝ ուր յայտ-նի է շարաւոյ լինելն։ Իսկ եթէ բոլոր ուռոյցն չորանի միատեսակ կակուղ իցէ՝ հարկաւոր է որոնել զայնպիսի տեղի ուստի, զինի ծակելոյն՝ շարաւն, առանց ձեռօք սեղմելոյ, կարող իցէ ելանել ինքն ըստ ինքեան։

Յետ ծակելոյ զվէրն՝ հարկաւոր չէ ուժգին (այսինքն՝ ուժով) հանել զշարաւն, այլ պատուտմամբ կտաւով փոքր առ փոքր դուրս հանել և դը-նելով 'ի վէրսն, հարկաւորութեանն նայելով, բարակ և կակուղ քանդած քաթան․ զի մի յառաջ քան զժամանակն փակիցի բերան նորա, կամ թէ դընե-լով 'ի վերայ վիրի զմլհամն որ լատի-

ներքէն էմբլյոս փինախորաքն ասի։

Ինքըն ըստ ինքեան յայտնի է թէ մէջհամի կամ կոտտոյ փոխելն հարկաւոր է գոնեա անգամ մի յաւուրն մինչև ցապաքինիլ վիրին։

V. Խախտեալ ձեռանց ձարինոյ ոսկերէն կամ կողերէն։

Թէ որպէս պիտի զխախտեալ ոսկրուտ մասունսն մարմնոյ ուղղել կամ կապել՝ անցանեմք աստ ընդ լռութեամբ. վասն զի որոց բաւական յայտնի չէ խախտեալ ոսկերաց նպաստ մատուցանելն՝ կարող են 'ի ձեռս բերել և կարդալ զհամառօտ կրթութիւնն ոսկրաբանութեան, որ տպագրութեամբ 'ի լոյս ածաւ 'ի բժշկական խորհրդարանէ յամի Տեառն 1837 յօգուտ դպրոցացն երակահատից, ուր բացարձակ մեկնաբանօրէն կերպք և նպաստք ուղղութեան խախտեալ ոսկերաց։

Բայց որովհետև խախտումն ոսկերաց յառաջանայ ըստ մեծի մասին կամ 'ի սաստիկ ներգործութենէ անձին և կամ յանկանելոյ 'ի վերուստ 'ի վայր՝ յաճախ անգամ յառաջ քան զուղղելն կամ զկապելն նոցա հարկաւոր է արիւն հանել յերակէ այնչափ, որչափ հարկաւոր համարիցի հիւանդի ուժոյն, հասակին և խախտեալ ոսկերաց մեծութեանն նայելով։

Յետ արիւնառութեանն կարի շա-
հաւէտ է տալ ըմպել զշնչբոյակ, կամ
զանգղիական գաւռն աղ առանձինն կամ
զերկուսն 'ի միասին ջրախառն, որոց
երկուցունց կշիռն այնոր լինի ոչ ա-
ւելի քան զ 15 գրան (*) անգամ մի յըն-
թացս երկուց կամ երից ժամուց: Ի դի-
պուածս կալուածոյ որովայնի՝ տալ
դրգալիւ մի զանգղիական գաւռն աղ
դաղձ ջրով կամ պատրաստել գրեխ 'ի
դաղձ ջրոյ ընդ օճառի և աղի: Նմա-
նեալ անդամոյ վերայ դնել կտաւ թըր-
ջեալ սառն ջրով կամ հասարակ հե-
ղեղուկաւ, որ պատրաստի 'ի ջրոյ, 'ի
քացախոյ և 'ի հասարակ օղւոյ հաւա-
սարաչափ. և կամ հարկաւորութեանն
նայելով՝ թրջեալ լոկ արձնոյ ջրով և
կամ արձնոյ ջրով խառն ընդ օղւոյ քա-
փուրի և կամ շլմուքերի ասացեալ հեղե-
ղուկաւն:

VI. [illegible] կամ [illegible] [illegible]. որ [illegible] [illegible] [illegible].

Հետագայ նշանաքն հարկաւորին
գիջեալ աղխն անմիջապէս պահպանելոյ և
տեղն իւրեանց ծգելոյ աղագաւ: Որպէս
զի կարելի իցէ հասանել այդմ՝ հար-
կաւոր է 'ի սկզբան անդ իջման աղ-
եացն, երբ տակաւին ոչինչ բորբոքումն
չկայ յաղխս և յորովայնն, կամ յիջեալ

(*) Գրանէ [illegible] է [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]:

ադեաց յառաջացեալ ուռոյցն կակուղ է տակաւին և բոլոր. ցաւն հիւանդի յառաջանայ միայն 'ի ժողովեալ միջեալ աղխն ազդէ՝ հարկաւոր է գրեխ դնել (լօշնոց)· պարկացնել զհիւանդն մէջքի վերայ և ապա յետ ծանելոյ զմիշեալ աղեաց ուռոյցն որպիսի և իցէ ձիթոյ կամ ճարպիւ՝ կակղուլ կաղխն յամենուստէք ձեռամբք և փոքր առ փոքր սկսանել մուծանել 'ի ներս ճանապարհաւն՝ յորմէ պատահեալ է իջումն։

Բայց եթէ 'ի ժամանակի աղէթափութեան հիւանդն զգայցէ սաստիկ ջերմութիւն յանձին, չորութիւն 'ի բերանին, սրտնեղութիւն, դժուարակիր ցաւ յորովայնի, մինչև անհնարին իցէ ձեռօք շօշափել, յառաջ քան զամենայնն, հիւանդի ուժոյն և մարմնակազմութեան նայելով՝ արիւն թողուլ 'ի մի և կէս կրվանքէ մինչև 2 կրվանքայ· իսկ մանկանցն, որոց հասակն է 'ի 6 էն ց 9 ամ, բաւական է 6 ունկի· այսինքըն՝ մէկ ստիլ. ապա տզրուկ դնել թափեալ աղեաց չորս կողմն 'ի 10 էն մինչև 20 հատ, կամ եղջիւր յ2 էն մինչև 4։ Ժամ առ ժամ պատրաստել գրեխ յեփեալ ջրոյ կտաւատի սերմանց յաւելլով իւրաքանչիւր գրեխչն մի, կամ երկու դրգալ քացախ. նաև դնել 'ի վերայ որովայնի զծերիմ մղլամ· այսինքն փափայ պատրաստեալ 'ի ջարդեալ կտաւատի սերմանց ընդ կաթի. իսկ յիշեալ աղեաց վերայ զմոմացու-

ցիչ հեղեղուկս, հարկաւորութեանն նայելով՝ ցաւն պակասեցուցիչ և փարատիչ դեղօրէից. այսինքն՝ զայդպիսի հեղեղուկն կարելի է պատրաստել այս օրինակ. առ մի դրաքմէ (°) անուշադր. չորս ունկի (*) քացախ. 6 ունկի արծըծոյ ջուր. 2 դրաքմէ օղի. 4 ունկի հիւլէամուս տաձ. պիղծըպէնձ և խառնուրդ արա 'ի միասին: Բաց յայսմանէ տալ ըմպել հիւանդին զկակղեցուցիչ ըմպելիս խառն ընդ սակաւիկ մի շընչբորակի կամ զկաթն կտաւատի, խաշխաշի և այլն: Եթէ յիշեալ նպաստիւքս բորբոքումն սկսանիցի նուազիլ՝ յայնժամ հարկաւոր է վերոյ գրեալ խրատուն փոքր առ փոքր տեղաւորել ցաղինն, պատրաստեալ երբեմն երբեմըն օրեկս 'ի կէս դրաքմայէ քնաբեր պեղլադ'օնայի ասացեալ խոտոյ և 'ի ջրոյ, որոյ կէս շշաշային բաւական է:

Եթէ աղէթափութիւնն թեթեւիցէ առանց ջերմութեան յուռոյցն և արտաքին նշանաց տենդի. այսինքն՝ երբ վերոյ յիշեալ նշոյլքն ցաւոյ սաստիկ չեն՝ բաւական է նստուցանել զհիւանդն 'ի ջերմ վաննայ. այսինքն՝ 'ի բաղանիս. և այնպէս ուղղել զաղիսն. կամ թէ յառաջ քան զամենայնն դնել պջերմ կակղեցուցիչ սպեղանի պատրաստեալ 'ի ջարդեալ սերմանցն

(°) Դրաքմէն է ութներորդ մասն ունկւոյ:

(*) Ունկին կամ անձայ է կշիռ ութ կաօշիոյ. կամ երկոտասաներորդ մասն կշռանկայի:

կտաւատի ընդ կաթի և ընդ հիօսցիամուսի տապացեալ խառնոյ։

Քինինի դադարման ցաւոյն՝ տալ ըմպժացս երկուց կամ երից աւուրց զկակղեցուցիչ ըմպելիս ընդ անգղիական դաւուն աղի. որոյ մին ունկին կէս չիշ ջրոյն բաւական է. ուտելեացն պարտ է լինել կակուղ։ ըմպելեացն բարեխառն և սառն և անդ շրջիլն չափաւոր։

VII Մատակարարութիւն ներքին ցաւոց։

Ներքին ցաւոց մատակարարութիւնքն պարտեն միշտ համաձայն լինել տեսակաց ցաւոյն. այսինքն է.

ա. Յամենայն տեսակ թուլական տենդս (ֆեբրէս բեմիտտենտես) եթէ չիցէ ուրեք բորբոքումն մարմնոյ, բաց ի նպաստից որք թեթև առնեն զհիւանդութիւնս յառաջացեալս ընդհատ տենդէ անտի, որպիսիք են գլխացաւն, փորկապն և այլն, հարկաւոր է տալ զդեղորայս ներգործիչս այն հիւանդութեանց պատճառաց վերայ. զորօրինակ ի տենդս յառաջացեալս ի ցրտառութենէ՝ տալ թեթև չայ ի խընդեղն խոտոյ, (Ֆլօրես սամբուչի) ի ծաղկանց թէղըէ (Ֆլօրես թիլիէ) և այլն։ Յընդհատ տենդս սաստիկ ջերմութեամբ մարմնոյ՝ տալ կթէյ. այսինքն չայ ի նոյն խոտոյ խառն ընդ փոքր ինչ անուշադրոյ կամ շնչբորակի և այլն.

Ի տենդս կամ 'ի ջերմուԹիւնս, որոց երբեմն պճեա գայ բորբոքումն որոյ և իցէ մասին մարմնոյ, հարկաւորուԹեանն և ցաւոյ աստիճանին նայելով, հարկաւորի արիւն հատանել յերակէ կամ արիւն հանել տզրկօք և եղջերբք: տալ զընճորակ, Գքրեմոր-ԹարԹարօ ըստ մեզ զմոխիր գինւոյ. և եԹէ որովայնն ևս կալեալ իցէ՝ զանգղիական դառն աղ, զոր պէտք է ըմպել ցաւոյ փարատման եղանակին համաձայն. այսինքն՝ կամ ընդ լպրծուն եփոցի. կամ ընդ քրտնաբեր չայի և կամ ընդ հասարակ ջրոյ. յանցանիլ ջերմուԹեանն և բորբոքմանն՝ ուշ դնել ստամոքսի և աղեաց ողջուԹեանն, պահպանել զհիւանդն յաւելորդ կերակրոց, յըմպելեաց և 'ի ցրտուուԹենէ:

Ընդհատ տենդքն, որք յառաջ գան յառաւել իմն խմորմանէ արեան նախ՝ 'ի ցուրտ և յետ այնորիկ 'ի ջերմուԹիւն, որում յարակից է հոսումն քրտանց, լինին կամ օր ըստ օրեայ, կամ քառօրեայ և այլն և բաժանին 'ի գարնանային և յաշնանային:

Գարնանային տենդքն (վեռնալես) փարատին զոփացուցիչ լուծողականօք. զորօրինակ. անգղիական դառն աղիւ. ձգեալ ունկի մի աղ կէս կրմանքայ պարեջրոյ մէջ. և 'ի գործածել յարտաքուստ հարկաւորուԹեանն նայելով զգլխացաւն կամ զսրտացաւն

փարատեցոյց աղագաւ զանանեխ, ցնըծուխն անուն փայլի բողկն և այլն։ Լեզէ տենդն որ առոր սաստկանացէ՝ տալ չափահասին՝ տենդն յետ չդառնալոյ աղագաւ զփոխացուցիչ դեղըս. այսինքն՝ քանն և չորս գարեհատի ծանրութեամբ զանկիւռակ աղացեալ արմատոյ, որ տաճկերէն ալթըն քէօքիւ գաւառաբուծու ափի կամ աւանմէն և կամ ընդ մի ղրան որձացուցիչ տարրոյ, որ է սպիտակ փոշի ինչ անհամ բաղադրեալ ՚ի կոնաքարէ, կամ յանթիմոնէ և ՚ի տարտոյ. իսկ երախայիցն, հասակին նայելով՝ չորրորդ կամ կէս մասն քանակութեանն, զոր տան չափահասիցն։ [illegible] այս օգտաւէտ է՝ յոյժ եթէ ՚ի գործ ածիցի տենդի դադրելոյ ժամանակին։

Միջնամոյեն տենդ, (աւտուսնալեօ), որք աւաւել երկարատև են և դժուարաբուժելի, բայց ՚ի վերոյ յիշեալ նըլասարիցն, հարկաւոր է ՚ի գործ դնել զէդրոյս թուլացուցիչ տենդի. զորօրինակ զինկժայ, երկուց կամ երից ժամուց յառաջ ՚ի տենդէ ժամանակի ըմպել զանուշադր ՚ի 10 էն ց 12 դրամ խառն ընդ մեղր ինչ խաշնդեղոյ կամ զ՚ի չբօրակի, նայելով հարկաւորութեանն. կամ տալ զփեր ոյ միջեալ դեղորայս խառն ընդ դառն օղւոյ պատրաստելոյ յօշինդրէ, յաւուրս ա ացեալ խոտոյ, (Միլֆոյլիում) կամ ի բացուենիկէ. այսինքն ՚ի հովար տերևոյ որ տաճկերէն կոչի Ծիփան բէրըճէ / (մերձէ

փոխում)։ Եթէ վերոյ յիշեալ դեղորայքն ոչինչ կամ սակաւ օգտեցեն՝ կարելի է ՚ի գործ դնել զփորձեալ նպաստաւոր համարեալ թէ յամենայն տեղիս. այսինքն՝ է տալ հիւանդին ՚ի միոյ դրաքմէ մինչ ց կէս ունկի հասարակ աղ ընդ կէս կրվանքայ ձուոյ եփեցի յաւուրն։

՚Ի թողուլ տենդին՝ պահպանել զհիւանդս ՚ի ցրտաւութենէ, յաւելորդ՝ ծանր և մանաւանդ ՚ի սառն կերակրոց և ըմպելեաց։ Այթն ջերմ և ձկնաթաննս անվնասք են։

2. Նորածնաց աչաց դեղորայքն։

ա. Եթէ բորբոքումն կամ տապն ՚ի լոյս ածիցէ զբիծս ինչ ՚ի վերայ մարմնոյ՝ յետ մեղմանալոյ բորբոքմանն ՚ի տղըկաց, յանգղիական դաւն աղէ կամ ՚ի շնչըօրակէ՝ տալ ընդ լպրծուն եփոցի զոր և իցէ ՚ի յետագայ հանքային թթու ջուրցն, որք են. զաղածկան թըթուուտն ջրային (աչիթթում մուրիաթի դիլար) ՚ի կիսոյ ց մի դրաքմէ. զբարկածինածին աղածական թթուուտն. (աչիթթո մուրիաթ օքսիքէն) ՚ի կէս ունկւոյ ց մի ունկի. զլուծեալ փոսփորոնի թթուուտն ՚ի 2 դրաքմէ մինչև ց կէս ունկի խառն ընդ մի կրվանքայ լպըրծուն եփեալ ջրոյ յաւուրն։ Եթէ արիւնըռուշտ կամ արիւնախառն փորհարութիւն իցէ՝ յաւաջ քան զամենայնն հարկաւոր է յըստակել զխողովակն աղեաց կտաւատի ձիթով տուեալ իւրաքանչիւր անգամ դգալ մի սեղա-

նոյ. կամ անգղիական դառն աղիւ, որոյ կէս ունցին բաւական է կէս կրվանքայ Լպրծուն եփոցի. Ապա յերկրորդում աւուր տալ ըմպել զեփոյն գդգոյ. (отваръ проскурнячный) կամ, եթէ առ ձեռն 'ի պատրաստ իցէ՝ զարմատն չնամորձեաց. (солепный корень). Վերջինս այս 'ի վախճանի ցաւոյն տալ խառն ընդ բաղշտակ եփոցի որ է Թօրմենթիլլեն.

3. Փոխադրական կամ տարափոխիկ ցաւոց տեղերացն.

ա. Ընդհանուր ծաղկանն: Թէպէտ 'ի սկզբանէ անտի պատուաստութեան ծաղկի, ծաղիկն ո՛չ եւս համարի ցաւլին փոխադրական կամ տարափոխիկ, բայց եթէ պատահիցի ուր և իցէ փոխադրութիւն նորա, բաց 'ի վերոյ յիշեալ նախապահպանողական նպաստիցըն, որ վասն ծաղկական և տարափոխիկ ցաւոց ընդ հանրապէս ասացաւ, պէտք է ցաւոյ բորբոքմանն կամ տապոյ ժամանակին տալ զդեղորայս զովացուցիչս զորօրինակ. զեփոցն Լպրծուն ընդ շնչբորակի, կամ զըմպելիս ընդ քրեմօր Թարթարի, ըստ մեզ մոխիր գինւոյ. իսկ փորն լոյծ չեղեալ ժամանակին՝ նոյն հեղեղուկքն ընդ անգղիական դառն աղի: Եթէ հիւանդն աւելի քան զչափըն Թոյլ իցէ՝ տալ զբարկածինածին. աղածական ԹԹուութն կամ զաղտածական ջրային Թժուութն. պաւաշինն. իբր մի դրաքմէ, և զերկրորդն. իբր

զունկի մի ընդ կէս կոլանքայ լը-պրծուն եփոցի:

Է. Հարսանըքին. այսինքն՝ Կար-մրուկին:

Եթէ կարմրուկի ժամանակին ջեր-մութիւն լցէ սաստիկ հանդերձ բոր-բոքմամբ յորկորն և կշտացաւ. թէ ամէն մանաւանդ եթէ ՚ի միասին ընդ ջեր-մութեան ՚ի յայտ եկեացեն խաշաւայոց ինչ՝ հարկաւոր է դնել զալըուկս ՚ի պա-րանոցն. արիւն թողուլ որչափ ներեսցէ հասակ հիւանդին. բայց յարիւնառու-թենէ տալ ըմպել զընչըռորակ ընդ չայի ՚ի թամթրեփենայ կամ յակտոն ծաղկանց (ֆլօս ամբուչի) և զորովայնն պահել լոյծ, տալով զեփոցն լպրծուն խառն ընդ անգղիական զաւն աղի կամ պա-տրաստել զդրեխ.

Ը. Կինանըրան. այսինքն՝ բորբո-քման աչերայ:

՚Ի սաստիկ բորբոքման որկորոյ՝ յորժէ հասարակօրէն դժուարանայ կլ-լանելն, դնել զալըուկս շուրջ զպարա-նոցաւն, որչափ հարկաւորեսցի բոր-բոքման սաստկութեանն նայելով: Եթէ միշտ զբորբոքումն ժամ առ ժամ սաստկացեալ պատճառեսցէ զԹուքա-ժէտութիւն, որում պէտս գոն դժուա-րութիւն շնչառութեան և ծանր հազ՝ խօսոյն արիւն առնուլ ՚ի ձեռաց՝ Բայց յայսմանէ տալ զընչըռորակ ընդ լպրծուն

եփոցիւ եւ 'ի կարգի պահել զորովայ-
նալուծութիւնն, լպլծուն եփոցիւ խառն
ընդ անգղիական դառն աղի կամ պատ-
րաստման գրեխի: Պատահի երբեմն,
զի յանզգուշութենէ կամ 'ի փոքր ինչ
ցրտառութենէ յառաջ գայ անապարքայ
անուանեալ ջրգողութիւնն եւ յայնժամ
անխափան հարկաւորի գործածութիւնն
շնչբորակէ, քրեմոր թարթարոյ ընդ
քրտնաբեր չայի, պատրաստելոյ 'ի խըն-
դեղն ասացեալ խոտոյ կամ 'ի ծաղ-
կանցն թեղօշի եւ նստել 'ի բաղանիս
գաղջ ջրոյ խառն ընդ օճառի:

Դ. ՎԱՂՂԵԱԿԱՆ ԱԽՏԻ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԵԱՆՑՆ:

Ախտս այս ոչ 'ի վաղ ժամանակաց
ընդարձակեցաւ 'ի գիւղականսն, որք
անտեղեակ գոլով Աստուց ցաւոյս,
անփոյթ լինին զնմանէ, թողուն ան-
դարման եւ այնպէս որ քան զոր սաստ-
կացուցանեն զցաւն եւ հաղորդեն մի-
մեանց: 'Ի յայս գալ ախտիս՝ իսկոյն
հարկաւորին այս ինչ մատակարարու-
թիւնք:

ա. Արատ տալ ախտացելոյն չու-
նիլ զոչինչ հաղորդութիւն ընդ առող-
ջաց, որպէս ասացաւ 'ի համարին 20:

բ. Զեռուլ կալ յաղին թթու, եւ
'ի գրգռեցուցիչ ուտելեաց, մանաւանդ
յոգիաւոր հեղանիւթոց եւ յատակ պահ-
պանել զանձն եւ զբնակարանն: Իսկ
մատակարարելն հարկաւորի մէջյն մեղ-
մացուցիչ դեղորէից՝ զորօրինակ եթէ
'ի միասին ընդ ախտիս ընդ այսմիկ

բորբոքումն իցէ և տենդ՝ տալ ըմպել զշնչբոլակ և զանգղիական դառն աղ, նայելով հարկաւորութեանն, ընդ լըպրծումն եփոցի։ ՚Ի նուազել բորբոքմանն և տենդի՝ տալ զայիւն մաքրող դեքօքտս. զորօրինակ դեքտ, սալեպ. կվաթաք, քոմբ. և զայլ սմին նման դեքօքտս. և յարտաքուստ ՚ի գործ ածել զոզլուկս և զկակղեցուցիչ սպեղանիս։ Եթէ վէրք և խոցք իցեն յառաջացեալք ՚ի վավաշ ախտէն՝ գործ ածել նոցա կապելոյ համար եփոց ՚ի սերմանցն կտաւատի կրոյ ջրոյ հետ. աքքալչիս. ՚ի պակասել բորբոքմանն՝ տալ կրոյ ջուր խառն ընդ քաղցր սնդկէ աք ֆաքեթնիկր. կամ թէ զսպիտակ քուքրօս սօլութ. սուֆ. քուբր էլթ պէնչի. միւրաքանչիւրոցն 10 ղրան կէս կրվանքայ ջրոյն։ Իսկ ՚ի փտանգաւոր դիպուածս. այսինքն՝ երբ խոցքն իցեն յորկորն, ՚ի բերանն կամ ՚ի քիթն և երբ հարկաւորին զորեղագոյն դեղորայք՝ հարկաւոր է առաքել զհիւանդն ՚ի մօտ եղեալ հիւանդանոցն, կամ յանձնել զնա հմուտ և քաջափորձբժշկի

Է. ԵԹԷ խայծեալ իցէ ոք ՚ի կատաղի շանց։

՚Ի գալ երակահատին ՚ի տուն խայծելոյ՝ հարկաւոր է նմա ստուգիւ հասու լինել. թէ իսկոյն զկնի խայծելոյն ՚ի գործ եդա՞ն արդեօք նպաստքն առաջարկեալք ՚ի վեր անդր ՚ի յաղագս

խայծելոյն 'ի հատուածի շանց և ո՞յք 'ի նոցանէ։ Եւ թէ տուգիւ 'ի գործ եդեալ են ամենայն նշանաւքն և արեան կաթիլն դադարեալ՝ այրել զխոցս երկիցս կամ երիցս անգամ՝ բորբոքեալ երկաթով կամ լուացոյն ես վառօդիւ. իսկ եթէ 'ի գալ երակահատին խելացնորեալ իցէ խայծեալն՝ առաջին պարտաւորութիւն երակահատի է իսկոյն տանել զխայծեալն յառանձին սենեակ և ուշ դնել զի մի՛ ձեռնարկեսցէ անձին իւրում, կամ օտարաց։

Դ. Եթէ մահադեղ արբեալ իցէ ոք։

Յերևիլ առաջին նշանաց որպէսէ և իցէ մահադեղոյ՝ հարկաւոր է իսկոյն տալ պայնպիսի դեղորայս, յորոց յառաջանալ կարիցէ փսխումն։ Փսխեցուցիչ դեղորայքն են. գաղջ ջուր, ձէթ և ոսկետակն տաձկերէն գայվէրիձի ալթն քէօքիւ. կամ եթէ նախ խըտըտղել զորկորն գրչաւ. և ապա արբուցանել զդեղթափս. Թէպէտ դեղթափքն օգտեն միայն 'ի սկզբան անդ մահադեղ ըմպելոյն, մինչ տակաւին չէ յառաջացեալ 'ի մահադեղոյ եղելոյ 'ի ստամոքսի և յաղիս, ցաւ իմն պատող զբոլոր մարմինն, որ 'ի հարկէ պահանջէ զայլ զօրեղագոյն բժշկական նըպաստս՝ սակայն զդեղթափից փորձ առեալ օգուտն ստուգելով՝ դնեմք աստ զհամառօտ ցուցակ դլխաւորագոյն մահադեղոց և նոցունց ուղղանիչ դեղթափից։

ԱՐՀԱՆ. ԴԵՂՔ։	ԴԵՂԹԱՓՔ։
1. Մկնդեղ. լատ'' արզենի-քում. տաճկ'' սըչան օթու՝	Սպիտակու.ցն ձուոյ, ջուրն կրոյ. 'ի նորագիւտ դեղօրէից Հիդրաս ֆերրի-քում 5 կամ 6 դրգալս սեղանոյ ըմպ-լեցուս քանի մի ժամուց։
2. Սուլեմա։	Կաթն շատ, սպիտակուցն ձուոյ, ջուրն օճառի. այսինքն՝ սապոնի և ապա էբեքաքուանհա. այսինքն՝ ոսկետակն։
3. Պղինձ և աղք նորա։	Նոյն դեղթափքն. մանաւանդ սպիտակուցն ձուոյ։
4. Արճիճ։	Աղ կլաուպէրեանս (սալֆաս սօդէ) ըմպել 'ի մէջ [illegible] և կէս ունկի. նաև գդելս պատրաստել 'ի նոյն աղէ և բորակ։
5. Հանքային թթուութք որ-պիսիք են ծըծմբային, շնէ-բորակինն և ա-ղինըն։	Մագնէզիա. տաճ'' կիւվէրջինլէ քայմաղը ջուրն կրոյ և օճառն։
6. Աղուաբանդ. լատ'' հի-ոսցիամուս տաճ'' պինջիր պէնճ։ Ափիոն կամ մեկոն լատ'' օբիում, տաճ'' աֆիոն. դուրմն	Փսխեցուցիչ դեղորայք, թթուուտք. այսինքն՝ քացախ որ ծուծն կիտրոնի. է լիմոնի և այլ սոյնպիսիք։

7. Թիւնաւոր սունգք. Թամ՝բաքու. չիլի_բուխա. մօլա_խինդ կամ կո_նիոն բելլա դօնա։	Փոխեցուցիչ դեղորայք պատրաս_տեալք 'ի մոլախինդ խոտոյ։
8. Սպանիական ճանճք։	Ձէթն պէյթունի, կտաւատի և լպրծուն դեղորայքն ընդ քամիլլի։
9. Թոյնն սար_դի կամ օձի։	Դնել խայթուածոյ վերայ զքու_քուրպիտէ սիքչէ, կամ պուտինչ և պայրիչ դեղորայքն որպիսի է լափիս քաուստիք այսինքն՝ քարն դժոխային։ Նաև տալ ըմպել պոգին անուշա_դրոյ 'ի 5 ց 10 կաթիլս ընդ հասարակ ջրոյ։

Գլխակարգութիւնք։

ԳԼՈՒԽ Ա։

Հասարակաց հիւանդութիւնք և խառն բժշկութիւն։

Երես։

ա։	Գլխացաւ	7
բ։	Աչացաւութիւն	10
գ։	Կողացաւ կամ ռնկորացաւ	11
դ։	Հազ	13
ե։	Որովայնացաւութիւն	15
զ։	Ողնացաւ կամ մէջքացաւ	17
է։	Ջարդուածք կամ հարուածք	18
ը։	Խոցք կամ վէրք	19
թ։	Փոշտանկութիւն կամ աղէթափութիւն	20

ԳԼՈՒԽ Բ։

Յաղագս ծաղկային և փոխադրային կամ տարափոխիկ ախտից և շնչառից նոցա ընդհանրապէս։

ԳԼՈՒԽ Գ։

Յաղագս ծաղկային և փոխադրային կամ տարափոխիկ ախտից 'ի մանկանց։

ա։	Հարինք	25
բ։	Արիւնըլուշտ կամ արիւնախառն որովայնալուծութիւն	26
գ։	Պլտակ կամ ծաղիկ	29
դ։	Հարսնիթ կամ կարմրուկ	30
ե։	Կաստիկ ջերմութիւն կամ քունթրուշ	31
զ։	Ալպլրական ախտ	32

է. Նոր կամ քոս 34
ը. Կաղղլական ախտ կամ վատ ցաւ 35

ԳԼՈՒԽ Դ.

Դիպուածք, յորս հարկաւոր է շուտափոյթ օժանդակութիւն.

ա. Խածանելն 'ի կատաղի կենդանեաց 36
բ. Խեղդամահութիւն 37
գ. Այրեցած մասն մարմնոյ 38
դ. Ջերմահարութիւն 40

ԳԼՈՒԽ Ե.

Դիպուածք արագ և ժամանակեան հասանելու չէ առաջ բժշկ-
կութեան և եղած տարբերացանելոյ գիտնոյ.

ա. Եթէ ջրասույզ լեալ իցէ ոք 41
բ. Եթէ 'ի ցրտոյ սառուցեալ իցէ ոք 45
գ. Եթէ անշնչացեալ իցէ ոք 'ի գոլորշեաց փտման կամ յապականեալ օդոյ 46
դ. Եթէ խեղդեալ կամ կախեալ իցէ ոք 47
ե. Եթէ կայծակնահարեալ իցէ ոք 48
զ. Եթէ թալկացեալ իցէ ոք կամ սրտագնաց 49
է. Եթէ նորածին երեխայքն իբր մեռեալ ծնանիցին կամ պակասաւոր 52

ԽՐԱՏՔ

Առողջապահական բժշկական նշանաւոր խրատացանելոյ ազգա-
յնական ... որ պահպանեն բժշկելն.

1. Հասարակ արիւնառութիւն 54
Մասնաւոր արիւնառութիւն 56

2. Արտաքին որոյ և իցէ տեղւոյ մարմնոյ պատշաճեալ դեղորայքն 57
3. Արեանգնացութեան խափանման մատակարարութիւնն 58
4. Շարաւալից վէրքն. այսինքն՝ չոպաններն բանալը աղագաւ 59
5. Խախտեալ մասանց մարմնոյ ուղղելն կամ կապելն 61
6. Փոշտանկութեան կամ աղեթափութեան նըպաստք 62
7. Մատակարարութիւնք ներքին ցաւոց 65
այսինքն՝ Հրաւալական ախտից դեղորայքն 68
Փոխադրական կամ տարափոխիկ ցաւոց դեղորայքն 69
8. Եթէ խայթեալ իցէ ոք ՚ի կատաղի շանց 72
9. Եթէ մահադեղ արբեալ իցէ ոք 73
10. Ցուցակ մահադեղոց և դեղթափից 74

ՎԵՐՋ։